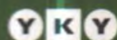
ABİDİN DİNO • SİNAN

Sinan

Abidin Dino

SİNAN

Abidin Dino, 1913 yılında İstanbul'da doğdu. Çocukluğu, İsviçre ve Fransa'da geçti. Robert Kolej'de eğitim görürken, sanata duyduğu ilgi nedeniyle ortaöğrenimini yarıda bırakarak resim, karikatür ve edebiyatla uğraşmaya başladı. Dino'nun ilk karikatür ve desenleri 1930'lu yıllarda *Yarın* gazetesinde, ilk yazıları *Artist* dergisinde yayımlandı. 1933 yılında sanatçı arkadaşlarıyla birlikte D Grubu'nu oluşturdu, 1934 yılında Atatürk'ün isteğiyle sinema öğrenimi görmek üzere Rusya'ya gitti. 1930'lu yılların son yarısında Londra ve Paris'e giden Abidin Dino, Gertrude Stein, Tristran Tzara ve Pablo Picasso gibi zamanın önde gelen sanatçılarıyla dostluklar kurdu. 1938 yılında Türkiye'ye dönen sanatçı, arkadaşlarıyla birlikte bu kez Liman (Yeniler) Grubu'nu oluşturdu. Dino bu dönemde çeşitli dergilerde yayımlanan yazı ve desenleriyle yeni bir gerçeklik kavramı üzerinde duruyordu. 1940'lı yılların başında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca Adana'ya sürgüne gönderilen Dino, 1950'li yılların başında Paris'e gitti ve yaşamını orada sürdürdü. Resimleri, dünyanın dört bir yanında resmi ve özel koleksiyonlarda bulunan ünlü sanatçı, aralarında Pertev Naili Boratav'ın *Türk Masalları*, Nâzım Hikmet'in *Kuvayi Milliye Destanı* ve Yaşar Kemal'in *Deniz Küstü* gibi yapıtlarının da bulunduğu kitapları resimledi, *Fikret Mualla*, kendi desenlerinden oluşan *El*, kardeşi Arif Dino'nun desenlerini içeren *Yüzler*, şiirlerini içeren *Çok Yaşasın Ölüler* gibi kitapları yayıma hazırladı.
Abidin Dino, 1993 yılında Paris'te öldü.

ABİDİN DİNO

SİNAN

YKY
İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları
Sanat - 53

Sinan / Abidin Dino
Yayına Hazırlayan: Ferit Edgü

Kitap Editörü: Ahu Antmen

Genel Tasarım: Faruk Ulay
Kapak Tasarımı: Nahide Dikel
Baskı: Altan Matbaacılık Ltd. Şti.

1. Baskı: İstanbul, Nisan 1999
ISBN 975-08-0025-7

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Plaza E Blok Manolya Sokak 1. Levent 80620 İstanbul
Telefon: (0-212) 280 65 55 (pbx) Faks: (0-212) 279 59 64
http://www.ykykultur.com.tr
http://www.shop.superonline.com/yky
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr

SİNAN

Abidin Dino'nun "Sinan"ı Üzerine Birkaç Sözcük

Abidin Dino tüm yaşamı boyunca, Anadolu topraklarında boy atmış ozanlara, mimarlara, âşıklara büyük bir ilgi duymuş, yazılarında onları anmış, resimlerinde onlardan devraldığı özü dile getirmeye çalışmıştır. Ömrünün, kırk yılı aşan son dönemini yurdundan uzakta geçirirken de, bu toprakların sanatından da, sorunlarından da, insanından da, dilinden de kopmamıştır. Hitit'ten bu yana, Anadolu topraklarında ortaya çıkan tüm kültür ve uygarlıkların bir ürünüydü Abidin.

Türk Anadolu'nun iki dehâsı vardı ki, onlara tutkusu bambaşkaydı. Bunlardan birincisi Derviş Yunus, ikincisi de Koca Sinan'dı. Yunus Emre için senaryo denemeleri yapmış, Sinan'ın sanatı üzerine bazı yazıları da dönem dönem dergilerde yayımlanmıştı.

Ölümünden kısa bir süre önce Zeynep Avcı'ya verdiği elyazması, Sinan'ın düşsel yaşamöyküsüydü. Gerçekten de Abidin, bu metni sanki gözünü kapayıp, tarih içinde yolculuğa çıkarak yazmıştı. Sinan'ın yaşamıyla ilgili çok fazla bir bilgimiz olmadığı için, tutulacak tek doğru yoldu bu kanımca. Tabii, Sinan'ın mimarlığı üzerine bilimsel bir inceleme yapmıyorsanız.

Abidin, 1987'de, Aptullah Kuran'ın *Sinan*'ını yayımladığımda, ciltlenmeyi beklemeden kitabı görmek istemişti. Aylarca Kuran'ın kitabını didik didik etmiş, notlar almış, büyük bir coşkuyla Sinan'ı sanki yeniden yaşamaya başlamıştı.

Sinan'ın doğduğu, çocukluğunu yaşadığı topraklara yaklaşık 450 yıl sonra sürgün olarak giden Abidin, orada "Sinan'ın henüz çocuk ve Süleymaniye'nin henüz boy vermediği çağı" düşler: "*Orta Anadolu'da bir köylü çocuk çamura bata çıka yürüyordu. Talas'ın bağları geride kalmış, Sinan, Derindere'ye yol almıştı. Aklından Hond medresesinin kapı nakışlarını geçiriyordu. Bir gün, acep, daha iyisini yapabilir miydi? Niçin yapamasın, taş olduktan sonra her şey yapılır!*"

Sürgününden yaklaşık kırk yıl sonra da Paris'te, düşlediği ve Sinan'a yakıştırdığı yaşamı işte böylece sözcüklere dökmüştü Abidin.

Bir roman değil okuyacağınız. Ama gelmiş geçmiş en büyük mimarlardan birinin, yüzyıllar sonra has bir sanatçı tarafından düşlenen ve bizlere anlatılan yaşamöyküsü. Ki hayali cihan değer.

F.E.
Beyoğlu, Aralık 1997

"Ser mi'mârân-ı cihân" ve "mühendisân-ı devrân"ın çocukluğunu düşünerek yola çıktım.

Telefon direkleri bir yana, XVI. asırdan beri Kayseri-Ağırnas arası değişen ne?

İşte köy yollarında on yaşlarında bir çocuk, önümde yürüyor, belki de Sinan.

Şehre girerken Erciyes'e bakar yürürsün, yorgunluk duyulmaz bile...

Köye dönmek daha zor.

Şu çocuğun giysileri, Sinan'ın çocukluk kılığından pek de başka değil herhal. Çarıklarından sıçrayan çamur dizine varmış. Yürü babam yürü. Köyünde, nenesi şöyle der durur: "Taşı tutasın altın ola!"

Çocuk geçim derdinde, bir taşçı ustasında çırak, Kayseri'den işten dönüyor. Yapıda çalışılır, han, hamam, kümbet onarılır. Çocuğun akrabaları da hep taşçı ustası.

Tuttuğu taş altın olmaz ama, taşın altın kesildiğini bilir; gün olur, akşam olur, Erciyes yekpare bir altın yığınıdır.

İstanbul'u bilen bilir, Süleymaniye de öyle.

Zaten dalgınlıkla Erciyes'e Süleymaniye; Süleymaniye'ye de Erciyes denebilir. Ölçekleri aynı. Teraziye vursan ikisi denk gelecek.

Ben, Sinan'ın henüz çocuk ve Süleymaniye'nin henüz boy vermediği çağı düşünüyorum.

Süleymaniye'nin kurulmadığı günler. Sinan'ın çocukluğu. Her toprağın bir isteği, bir doğurma zoru vardır devrine göre. Sanırım mimarlık, işte bu isteğin ebeliğini yapmaktır.

Sinan, yirmi üç yaşında, fetihten belki altmış sene sonra, İstanbul'a ayak basınca, bu zorunluluğu duymuş olmalı. Şehir, Süleymaniye'yi sayıklayıp duruyordu: ölesiye. Yerin ve asrın buyruğu. Öyle gelir ki insana, Süleymaniye oldum olası varolagelmiş. Oysa ki, Orta Anadolu potasından gelme köylü çocukları, yerin ve asrın buyruğunu yerine getirinceye dek, o tepede kayda değer bir şey yok.

Şehir, yapıcıların akınına uğrayacaktı, Sinan'la beraber taşçı ustaları, camcılar, hattatlar, şehirde bir uyum ve hesap cengine giriştikleri güne kadar İstanbul yarım yamalak kalmıştır.

İşte Selimiye ve Koca Sinan:

"Bu kubbenin Ayasofya kubbesinden altı zira keddin ve dört zira derinliğin ziyade eyledim."

Eline sağlık, yeryüzünü ziyade eylemiş.

Ayasofya'nın taş kafalılığı ve feodal yapısı şehrin başka bir tepesine yüklenmişti.

İstanbul şehrinin fethi 1453'te başlamış ve Süleymaniye'nin bittiği güne kadar sürmüştür.

Askerî fetihten değil, kültür savaşından bahsediyorum. Her şehrin kurulduğu toprak tabanında bir istek vardır.

Sinan, Kostantiniye'yi İstanbul yaptı. Şehrin müjdelediğini tuttu.

Bu tepede Süleymaniye'nin yükselmesi bir zorunluluktu.

Mimarlık, bana öyle geliyor ki, zorunlulukların ebeliğini yapmaktır.

Ehramsız çöl, Parthenon'suz Atina bütünleşmemiş sayılır.

İki denizin birleştiği yerde, Süleymaniye'siz İstanbul, eksik bir tümce kadar anlamsız.

Ağırnaslı çocuk, çamurlu bir günde köye döndüğü vakit, Kostantiniye boş bir arsa değildi ama, şehir Sinan'ı bekliyordu.

Ve çocuk şehirden habersizdi.

Kurulmamış caminin meydanında, hiçbir müneccim, boşlukta kabarık Süleymaniye'yi haber vermiş değildi.

Bu böyle ola dursun, Orta Anadolu'da bir köylü çocuk, Abdülmennan oğlu, köy yolunu tutmuştur. Henüz "seyri deryâ özlemiş" değildir, hattâ deryâdan bile habersizdir. Kayseri'nin Ağırnas nâm karyesinde doğmuştur. On yaşlarındadır, ismi Sinan, Jozef ya da Yusuf'tur, hepsi bir.

Talas'ın bağları geride kalmış, Sinan, Derindere'ye yol almıştı.

Aklından Hond medresesinin kapı nakışlarını geçiriyordu. Bir gün, acep, daha iyisini yapabilir miydi?

Niçin yapamasın, taş olduktan sonra her şey yapılır!

Sahabiye yapılır, türlü sivri kümbetler yapılır, Suyakanmış Hatun türbesi yapılır, Gıyasiye yapılır, Şifâiye yapılır...

Çipil arazide yürüyen çocuk taşın değerini söylesin.

Bu cıvık toprakta taşı düşünmez de ne düşünürsün?

XVI. asrın malzemesi, taş, tuğla, odun. Ve bunları sevmek vardır. Yapının başında malzemeyi sevmek, onunla senli benli olmak vardır. Orta Anadolu'da, köyüne dönmekte olan bir köylü çocuğu şafak sökmeden yola çıkmıştır, nerde ise Kurtçömelten rüzgârı esecek, ayaz artacaktır. Dağ karanlıkta ışıldamakta. Gün ağırırken ilkin Erciyes'in tepesi pembeleşir, sonra da ışık birdenbire ovaya iner. Ağırnas yolcusu dönüp arkasına bakacak olsa, Talas'ı sağda, geride görecek, belki de solda Erkilet'i hayal meyal fark edecektir. Kümbetleri ile şehir, bir tepenin arkasında kaybolmak üzeredir, durmamak gerek. Derindere'ye yürünür, çipil yolda imanımız gevrer, hele siyim siyim yağmur yağıyorsa.

Yapı zamanı geçmiştir, taş eli dondurur, dayanılmaz, dağa yedinci kar yağmıştır, sekizincisi mutlaka şehre yağacak ve böylece köye dönülür acele. Döne dolaşa Erciyes hep yamacınızda.

Kayseri vilayetinde her şeyin başı sonu Erciyes. "Et topraklı" tarla az, en bereketlisi bile eşilince, taşı çıkar; toprağın kemiği. Yer altında süregelen Erciyes'in koca iskeleti. Eti devrinden, Kaneş Krallığı'ndan beri dağın eteklerinde türlü uygarlıklar kurulmuş, uzaklardan gelen insanlar kaleler dikmiş, başkaları akın etmiş, onları yıkmış, hepsi de Erciyes'in taşlarını yontmuş, binalar, mâbetler kurmuş, işaretler nakşetmiş, izler bırakmış gitmiştir. Taşın belleğine hayranım.

Kayseri'de taş, bir limanda deniz kadar gerekli.

Taşı bol memleketin taşçı ustası da boldur. Her aile bir taş ocağına sahip, yeri bellidir, cinsi belli. Suyu, çileği, havası iyi memleketler vardır, Erciyes'in taşı iyidir her şeyden önce. Damar damar elvan taşlar. Güzde, taşçı ustaları köylerine dönerler, artık taşlar buz gibidir. Yaz sıcağında da taşı ellemek zor. Bütün gün güneş yemiş Hond'un, iç ve dış burcun duvarları sabahlara kadar kızgın kalır. Gece yanağınızı taşa dayasanız, yanar.

Ağırnas'ta çoluk çocuğun oyuncağı hep taştan. Evcik oyunu, gölcük-köprü oyunu, enek oyunu, değirmen oyunu, sapan oyunu. Evcik oyunu, taştan ufak evler yapmaya denir, küçük ustaları vardır ki, yaptıkları evlere sığılmaz. Gölcük-köprü oyunu da iyi. Gölcük-köprü, dere kenarında oynanır. Bir ufak havuz yaparsın, etrafını taşla beslersin, su doldurursun, bir köprücük kurarsın, ağaç dallarından desteklerle tutturup, güzelce sıvayıp, çamurun kurumasını bekledikten sonra, onları çekersin. Gölcükle köprü arasında kemerin altından geçecek bir de oluk vardır. Bitti mi, tamam mı? Gölcüğün taşlarını yıkıver, su oluktan yana boşalıversin, köprü dayanır mı, dayanmaz mı, iş orada!

Küçük köprü çamurla nasıl sıvanır, kemeri nasıl tutturulur, bu, Erciyes çocuklarının sırrıdır.

Erciyes'in etrafındaki köylerde çocuklar hep bu oyunu oynar. Derelerin kabarık zamanında bu oyun çok hoş. Kimin köprüsü sağlamsa köy çocuklarının başıdır, dediği dediktir.

"Bre şu köprü sellere dayanır mı ola?" Kabarık Prut'un üzerinde, Yeniçeri Sinan'ın neccarları ile birlikte kurduğu köprünün, kulaç kulaç uzanışını seyreden koca Osmanlı ordusu hep bu lafı ediyordu. "Bre şu köprü dayanır mı ola?" Dayanır.

Sinan, zorlu gölcük-köprü oyunu oynar, ister Ağırnas yoncalıklarında, ister Buğdan seferinde. Gölcük-köprü oyunu her babayiğidin harcı değil. Prut bataklıklarında nice köprü gömülüdür, besbelli.

Ağırnas'ta ne köprücükler yapılmış, ne sellere dalınmış, yukarı mahallenin taş ocaklarından ne taşlar seçilmiş, ne değirmencikler kurulmuş, kazık niyetine ne erik, ne armut, ne elma dalları koparılmıştır.

Yedi tepenin yedinci tepesine Süleymaniye'yi oturttuğu gün, Sinan, sakalını karıştırıp etrafına taşçı işçilerini toplamış olsa gerek.

Hep birden yaman bir evcik oyunu oynamışlardı.

Süleymaniye, denize indirilmiş bir kalyon haşmetiyle, zaman ve mekâna girmişti.

Kayseri'ye vardığım günün akşamı, karanlık basıncaya dek Kurşunlu Camii'nin etrafında dolaştım. Kurşunlu Camii'nin ötesinde bir otelde yattım. Sabahleyin uyandığım vakit kendimi İstanbul'da bildim.

Her şehrin kendine göre bir uyanışı vardır. Kurşunlu Cami, İstanbul denilen karmanın bir izi. İstanbul neresidir diyenlere, Sinan'ın iz bıraktığı yerdir, cevabını vermek doğrudur.

Sinan'ın her eseri İstanbul'u yaratıyor.

İşte evcik oyununun kerametleri.

Küçük Sinan artık evcik oyunu oynamıyordu, babası onu Kayseri'de iş tutan ünlü bir ustaya çırak vermişti. Sinan, bir kümbetin onarımından dönüp köye gidiyordu.

Sinan'ın eli eğimli, üç karışlık çocuğun eli, makası, çekici, tarağı, külünk, kalem ve madırgayı tuta tuta sertleşmiş, kolları taş gibi olmuştur. Aleti kullanmasını bilmek, taşın sertine, yumuşağına göre alet ve darbe gerekir. Taşın suyuna gitmek. Taşın da bir huyu var, kımıldamadığına bakmayın. Kafası kızarsa neler yapmaz. Alet, insanla malzeme arasında. Onu bellemeden malzemenin hakkından gelinmez.

Yapı işinin ikinci şartı, aleti sevmek olsa gerek. İyi alet, güzel alet, bakımlı alet. Malzemeyi kolunda duymak, aletin ucunda. Bir taş yontulur, bir gününüz bu taştadır. Hesap etmeli, bir kale duvarında kaç insan ömrü yatar?

Yonu taşı, basbayağı yontulur; ustanın, aletin iyisi olursa, iyi; kötüsü olursa, kötüdür. Bir de aleti kullanma hüneri var. Bu hüneri bilenler Sahabiye'yi, Suyakanmış Hatun Türbesi'ni yapmışlardır. Gıyasiye, Şifâiye, Döner Kümbet, Sırçalı Kümbet, İsa Kümbeti, Lale Kümbeti, Mahperi Hatun Türbesi...

Mahperi Hatun Türbesi bir madde pırıltısıdır.

Mahperi Hatun Türbesi'nin kuruluşu, musikîde Bach'ın ses yapılarını hatırlatır. Başka hiçbir sanat eseri, o belirli artış ve eksiliş ölçülerindeki pürüzsüzlüğe erişmiş değil.

Mahperi Hatun Türbesi'nin stalaktitleri, baş döndürücü bir nizama uymuş, kar kristallerinin bünyesini benimsemiş.

Selçuk tezyinî sanatında buluşlar, senfonik bir gelişme içindedir. Mimarî stalâktitlerden bahsediyorum. O hesap mucizelerinden.

Selçuk işçisi için mucize yoktur.

Yayabaşı Ağa'nın, Ağırnas'a yaklaştığı duyulunca köyü bir telaştır aldı.

Korku mu? Neden olsun? Yeniçeri Ocağı'na evlat salmak cefa değil, zor erişilir bir ayrıcalık. Gençler için yitik köylerde tımar ve zeamet sahiplerine, sipahilere reayalık etmektense yeniçeriliğin serüvenlerine katılmak bir kat daha çekici. Hem Felek, "Yürü yâ kulum!" demeye görsün, devşirmenin başına devlet kuşu bile konabilirdi günün birinde.

Gerçi gidip dönmemek, Arabistan çöllerinde ya da Balkan çamurlarında batmak da vardı, ama belli olmaz bir de bakarsın bizimki, Kubbealtı toplantılarında soluğu alır ilerde.

Köy meydanında borazan sesli Yayabaşı Ağa ve de Kâtip Sururî Efendi, papazla imamın yardımıyla adayları teker teker gözden geçiriyor; devşirmeliğe seçiyor ya da seçmiyorlardı. Boy-bos, el-ayak, kaş-göz, her şey önemli.

İnsan sarrafıydı Ağa; uzun etmeden ayırt etmesini biliyordu adamını.

Sinan'ı hemen devşiriverdi. Hemen. Oysa, Sinan yirmi yaşlarında, koskoca bir adam. Genelde sübyanlar devşirilirken bu "ihtiyarı" seçmek niye?

Ünlü 1509 depreminde İstanbul'da 1070 ev, tüm yıkılmıştı. Binlercesi de onarım bekliyordu. 109 cami, su bentleri, surlar, çeşmeler, türbeler, saraylar yarı yıkık.

Kırk beş gün, tastamam kırk beş gün zaman zaman tepişen bir deprem İstanbul'u silkelemiş, bu da yetmiyormuş gibi deniz kabarıp taşmış, dalga dalga kıyıları rıhtımları basmış, korkunç yeraltı gümbürtüleriyle İstanbul halkının ödünü koparmıştı.

Yoksa, İbn-el Fakıh Hazretleri'nin kehaneti yerine gelip İstanbul kenti sularda mı yok olacaktı?

Topraklar sahiden yarılmış, yangınlar tutuşup mahalleden mahalleye sıçramış, surlar iskambil kâğıdı gibi sağa sola devrilmiş, ama İstanbul yaralı da olsa, yerli yerinde duruyordu, dipdiri.

Ortalık biraz durulup toz duman yatışınca, Topkapı'nın orta yerinde haftalardan beri çadırda yatıp kalkan Sultan Bayezid Han, nihayet atına binip onarım seferberliğine girişecek oldu.

Tarihçilere bakılırsa, dediği dedik Padişah, kimine göre on beş bin ustayı, kimine göre yetmiş beş bin usta ile ırgatı çalıştırıp, kentin kaba onarımını tamamlatmak istemişti bir çırpıda. Deprem, İstanbul'dan başka, Edirne'den Çorum'a kadar nice binayı yerle bir ettiğine göre, yetişkin ustalar için dünya kadar iş vardı; beş-on yıl sürebilecek bir yeniden yapılanma.

Divan Kubbealtı toplantısında: "Tez elden genç ustalar devşirile, Yeniçeri Ocağı'na alına" denmiş olmalı! (Yeniçeri dediğin yıkar da yapar da; yetişmeleri buna göre.)

Sarayın çekişmeleri, boğuşmaları bir yana, Kubbealtı'nda ünlü satranç oyuncuları gibi birkaç oyunu birden yürütmesini bilen idmanlı kafalar eksik değildi.

Alçak minderli, yüksek tavanlı odalar dolusu sarıklı, külâhlı, hılatlı vezirler, müftüler, beylerbeyler, ağalar, savaş ve barış konusunda kılı kırk yarıyor, birbirlerine temennalar edip, ölüm dirim cambazlıkları ediyorlardı dünya çapında.

İstanbul nerde, Ağırnas nerde; Sinan'la arkadaşları Ağa'nın peşinden yola çıkma hazırlığındalar daha.

Artık devşirmelerin üst-başları, külâhları, deri torbaları, çizmeleri hep kızıl. Âdet böyle.

Ağırnas'ı terketme vakti gelmiş çatmıştı. Hem sevinç hem keder. Sinan'ın anası ve kız kardeşleri ağlaştılar. Gurbet gurbettir, ayrılık ayrılık, ama umutla baktılar uzaklaşan gençlerin ardından.

Dereyi aşıp karşı bayırı tırmanıyorlar, benli, boz atı üstünde Yayabaşı Ağa, ardından katırlı azık arabası üstünde Kâtip Efendi, yük taşıyan develerle çavuşlar, devşirmeler kalabalığı uzayıp gidiyordu böylece.

Salt Ağırnas'tan değil, civar köylerden seçilmiş kırka yakın devşirme ile birlikte Sarı Kilise'nin önünden geçtiler. Sarı Kilise'nin papazı gidenleri selamlamak için olacak, sevinçli mi, kederli mi belli değil, çanları çalmıştı bir süre.

Bozkır topraklarında gittikçe hızlanarak yürüdüler.

Erciyes karşıda duman görünür. Sinan'ın hep bildiği yerler, yemyeşil Gesi Bağları, derken işte taş gemi Kayseri.

Kayseri'nin etrafında sanki nöbetçi kümbetler var, Kayserilileri korurlar çepeçevre.

O Kayseri ki, tarihte üç kez taşıp genişlemiş. Birinci halka-

da İç Kale (ortasında Fatih'in yaptırdığı yavru mescit), Hond Hatun Camii, hamam ve imareti; Ulu Cami, Çarşı, İsa Kümbeti, Emir Sultan Kümbeti. Bunlara Gıyasiye, Şifâiye, Sahabiye ve Şifalı Kümbet eklenecekti. Hepsi koyu Selçuk yapıları. Gururlu ve sağlam.

İkinci halkanın en ucunda Köşk Medresesi, Sırçalı Kümbet (ah o Sırçalı Kümbet!), bir de Emir Ali Türbesi.

Üçüncü halka, artık düpedüz şehir, kalabalık evler, içi tahta ya da taştan oylum oylum işlenmiş odalar, tandırlı, minderli, çeşit çeşit dolaplı, oyuk oyuk duvarlı, kavukluklu, tavanları nakışlı evler.

Gösterişe düşkün Ağa, civar köylerden devşirdiği, giydirip kuşadığı delikanlıları, Hond Camii'nin önünden geçirip yürüttü uygun adımla. Seyredenler alkış tuttu.

Erciyes'e sırt çevirip kentten çıkıldı böylece. Hoşça kal Erciyes Dağı, karanlıktan aydınlığa, aydınlıktan karanlığa bastığını az mı seyrettik, kış kıyamette, kavurucu sıcaklarda yazın!

Ağa geveze mi geveze, ama işini biliyor. Yürütüp yürütüp önceden bellediği yerlerde konaklatıyordu devşirmeleri; hangi köyün yoğurdu kaymak gibi, suyu buz, meyvesi bol, balı mis kokulu, ezbere biliyordu hepsini bunca gitgellerden sonra.

"Ver elini pîrimiz Hacı Bektaş" demişti Ağa, "Hünkâr Efendimizin dergâhına uğramadan, eşiğine yüz sürmeden geçip gitmek olmaz!"

Şaşılacak bir şey yok. Ağırnas, Sulucakarahöyük'ten uzak mı sandınız? Değil, çok yakın.

Bektaşî dedeleri komşu Ağırnas'a sık uğrarlar, hem Müslüman hem Hıristiyan mahallesinde güler yüzle karşılanırlar, misafir edilirlerdi.

Geceler boyunca titrek bir kandil ışığında, dedeler, Hünkâr'ın Menâkıbını anlatıp dururlar:

"Hünkâr, Horasan'dan güvercin donunda havalanıp doğruca Sulucakarahöyük'e inince, bir taşın üstüne kondu, mübarek ayakları hamura gömülür gibi taşa gömüldü.

Kıskanç Rum erlerine bir hayrettir düştü, onlar kartal donuna girip Hünkâr'ın yolunu kesmeyi başaramamışlardı, artık ülkeye girdiğini anladılar, "Önünü bağlayamadık" dediler, "nâçar."

Hacı Bektaş, yeniçerilerin sevgili pîri olmayacak da kim olacak? Değil mi ki, tâ Horasan'dan kalkıp Hâce Ahmed-i Yesevî'den, Lukman Perende'den izin alıp gelmiş, Bozkır ortasına konmuş bir gurbet yolcusudur. Ve değil mi ki, dünya yolcularına ferah bir yol göstermiş gitmiş, pîrimiz olmayacak da kim olacak? Hem de taşların ve taşçıların velisi üstelik. Vilâyetnâme söylesin size:

"Akşehir'de bir er vardı Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî derlerdi ve bu er, edindiği bir arslanın sırtına binip, bir yılanı kamçı eyleyip, üç yüz Mevlevî dervişi de peşine takıp Hünkâr'ı ziyaret edecek olmuş ve yola çıkmış böylece günün birinde.

Hünkâr hemen ziyaretçinin geleceğini bilmiş: 'Toy'un biri canlıya binmiş geliyor, bâri biz cansıza binip onu karşılayalım' demiş kıs kıs gülüp.

Kızılca Halvet yakınında Kızıl Kaya vardır tıpkı bir dam duvarına benzer. Hacı Bektaş Hazretleri kayanın sırtına atladığı gibi: 'Ey kayacık, Tanrı'nın izniyle gelen erlerden yana git bakalım tırısa kalk...' demesiyle taşın Ahiler kapısına doğru dört nala varışı bir olmuş...

Kalakalmış Hayranî, aslan, yılan ve üç yüz Mevlevî, ışıklar saçarak gelen, cansız taşa binmiş Hünkâr'ı karşılarında görünce!"

Vah Seyyid Mahmûd-ı Hayranî vah! Bindiğin aslanın gözünden acı yaşlar akmış, kamçı niyetine kullandığın yılan kendi kuyruğunu ısırmış, üç yüz Mevlevî mahcubiyetten secdeye kapanmış, sen de Hünkâr'ın eteklerini öpüp tövbe-istiğfar eylemişsin nâçar!

Cansız taşı diriltmek, uçurtmak, aşka getirmek, gerçek mimar denen adama vergi bir hüner. Cansız taşı, canlı kılmak işte bütün mârifet burda.

Gün gelecek, İstanbul'un sisli, mor gökyüzünde Süleymaniye'yi havalandıracaktı Sinan, uçuracaktı alçaktan geçen boz bulutların arasından kaldırıp.

Ağa boşuna getirmemişti devşirmeleri Hacı Bektaş Velî'nin ayağına kadar, bakın dinleyin daha neler anlatıyor Vilâyetnâme:

"Osman'ın oğlu Gazi Murad, Hacı Bektaş'ın ölümünü duyunca ziyade üzülmüş, ona bir türbe yaptıracak olmuş ama, mimar beğenmezmiş bir türlü. Sonunda bu işi kaplıca mimarı Yanko Madyan'a vermiş. (Bilindiği gibi Yanko bin Madyan binlerce yıl önce sular üstünde İstanbul kentini kurmayı beceren usta kişi olduğuna göre, ya tekrar dirilip bu sefer kaplıca mimarı olmuş Bursa'da, ya da söz konusu Madyan, aynı isimde bir başkası olmalı.) Her ne ise, Padişah, Yanko'ya dönüp şöyle emir buyurmuş:

'İşini sağlam tut. Sekizinci imanın aşkına kubbeyi mutlaka sekiz köşeli yap...' (Ne sayısal gizler vardır eski binalarda, Dorik tapınaklarda, Gotik katedrallerde, Selçuklu ve Osmanlı camilerinde!)

Mimar Yanko kubbeyi tamamlayınca tepesine bir tunç mil dikmenin sırası gelmiş. (Tam kubbeye tırmanıp mili oturtacak ki yerli yerine, ayağı sürçmüş, birdenbire boşluğa yuvarlanmış... Yanko o anda: 'Ya, Hacı Bektaş eriş, gerçek er isen kurtar beni iman edeyim sana' der demez, bir tüy hafifliği ile sağ esen yere

ayak basmış, kurtulmuş ve böylece Hünkâr'a gönül bağlamış Yanko."

Ayrıca Hacı Bektaş'ın kocaman taşları hamur gibi yoğurduğu, taşı peynir ekmek gibi dilim dilim kestiği, düşecek duvarları kıyamete dek ayakta tuttuğu, bir dâvâda, kadı huzurunda beş tane taşa şahadet ettirdiği yazılı değil mi kitaplarda?

Kendi halinde bir binacıktır Hünkâr'ın tekkesi. Avluya dönük iç çilehaneleri ile bahçe göbeğinde havuzu, ağacı, çiçeği ile yeşil sırlı kiremitleri ile, mutfağından yükselen ak dumanı ile, "Ne kışlağa in ne yaylaya çık, buralarda kal gönül pasını sil" dedirtecek kadar eşi menendi bulunmaz bir yer Hünkâr'ın evi.

Sinan, ismi üstünde, Sulucakarahöyük'te, çeşme başında kana kana buz gibi su içmektedir. Nasıl içmesin? "Bu suyun kaynağı tâ Horasan'dan, tâ oralardan gelir" demişti Ağa. Evet, Horasan'dan Nişabur'a; ordan döne dolaşa toprakların bağrından geçip Gezvin'e, Van'a, Malatya'ya uğrayıp kendini yer altından Kayseri'ye atan bu su, Erciyes etrafında yedi kez dolanıp böylece dağı tavaf eyledikten sonra nihayet Sulucakarahöyük'te, Hünkâr'ın mübarek ayağı altından fışkırıp, gürül gürül akmıştı ve o gün bugün akmaktadır.

Hikâyesine ister inan, ister inanma, buz gibi tevatür bir su.

Sinan az mı susamıştı taş ocaklarında, bozkırlarda, az mı düşlemişti köyüne iki çeşme yaptırmayı... (Acele etmeyin, kavlini ilerde tutacak, hem Müslüman hem Hıristiyan mahallelerinde birer çeşme yaptıracaktı sırası gelince.)

Ağamız develerin sırtında yeterince tulum içinde su taşıtıyor, mataralarımız boş kalmıyor, ömrüne bereket!

Artık gitmeli, yola koyulmalı demişti Sururî Efendi ve böylece, kara donlu, can mı can bir aşçıbaşının mutfağından kazan

dolusu helva yedikten, Hünkâr'ın eşiğine yüz sürdükten sonra yürüyüp Kızılca Halvet'le Kızıl Kaya'nın yamacından geçip, Engürü'nün yolunu tutmuştu kızıl giysili devşirmeler. Tabana kuvvet (kuvvet hep tabanda), duraklar kısacık, yürüyüşler gittikçe daha uzun.

Nihayet Engürü'ye vardıklarında pestilleri çıkmış, tabanları iyice şişmişti. Engürü tevatür bir yer. Çepeçevre tepeler arası çanak, ormanlık, bağ-bahçelik, havası güzel bir belde. Dosta düşmana meydan okur bir kalesi vardı. Kalenin altında bir kervansaray görülür, sürü sürü evler, çapraz kirişli, ak ve kırmızı evler. Türkü, Ermenisi, Rumu, Yahudisi eksik değil Engürü'nün ve hepsi pekâlâ geçinip gidiyorlar. Çarşı-pazarda Âhiler sultan. Ama Engürü'de sultanlar sultanı Hacı Bayram'dır. Ne demiş Solfasollu Hacı Bayram:

"Bir kapıda Akçakoca padişah
Elinde burçak sakalı nur nur
Bir kapıda Yunus Emre oturur
Bilesiz bu benim Anadolum'dur"

(Bir zamanlar biz de bildik, gördük, gittik, kaldık...)

Bayramîler, topraklarda ayrılık gayrılık tanımaz, tapu koçan bilmez, tımar zeamet dinlemez, kendine buyruk erlerdir.

Tarlaları hep beraber sürerler, ekerler, sularlar, biçerlerdi. (Hacı Tonguç Baba'nın çocukları sanırsın!)

Melâmilik kokan Engürü'de, (nerden nereye geldik diyeceksiniz!) "Kendime değil, hem kendime hem sana değil, ne kendime ne sana" hikmeti geçerli. Hey gidi günler hey! Âhilere göre: "On sekiz dirhem gümüşten fazlası haram, fakirlere verile" kuralı geçerliydi.

Çırakların beline peştemal bağlanırken ezberletilirdi bu hikmet. Rivayet edilir ki, Hacı Bayram Velî, kâh yasemin, kâh burçak üstünde namaz kılar, tarlaların, bağ-bahçelerin gelirini zor geçinen Engürülülere bedava dağıtırmış. Bak hele!

O günler başka günler. Benim zamanımda Hacı Bayram Efendimizin mezarı yanında bulunan İkinci Şube'de, zamane Bayramîlerine sopa çekilir, tırnak sökülür, elektrik verilir, burçak kusturulurdu "Müdüriyette"

Eski alışkanlık, az mı iftiraya uğramıştı koca Bayram Velî, az mı karalanmıştı sipahiler, müftüler, beyler, beylerbeyleri tarafından o nurlu adam.

Hemen o gün Engürü'ye ayak basmış olan devşirmeler, kale yakınında kervansarayda üç beş saat uyumuşlar, bitişik hamamda pirüpâk olmuşlar, biraz kendilerine gelmişlerdi. Sonra da kaleden inen Âhi ustaları hana gelip onlara nakışlı tahta kaşıklar hediye etmişler ve böylece devşirmeler bir kazan dolusu yağlı bulgur pilavına, cacığa, erik hoşafına kaşık atmışlardı neşe içinde.

Dualar edip ne demişti Âhiler:

"Ömrün az olsun kılıcın keskin
Yeniçeri eteği belinden,
Çizmesi ayağından çıkmasın
Leşleri meydanda kalmasın,
Ulufeleri çok olsun..."

"Âmin" demişlerdi hepsi bir ağızdan.

Efendi hazretlerinin mezar taşına yüz sürmeden ayrılmak olmaz Engürü'den. Ve böylece Sinan'la arkadaşları el kavuşturup baş eğmiş, sonra İskender-i Zülkarneyn'den kalma cilalı sütunlara, yontulara hayranlıkla bakmışlardı yola koyulmadan.

Sünnet bile olmamış devşirmelerin, önce Hacı Bektaş'ı, sonra da Hacı Bayram'ı ziyaret etmeleri ne mene bir iş? Aslında pek şaşılacak bir şey yok. Ağırnas'ta, Müslümanlar Hıristiyan "ayazma"larına mum dikiyor, Hıristiyanlarsa Müslüman yatırlarına kurdele bağlıyorlardı.

Hepsinde aynı gülüş, ağlayış, yürüyüş, kol sallayış, aynı çalgı, aynı türkü, aynı çorba, aynı mantı, aynı boğma rakı...

Yağmur duasında hepsi beraber. Bir de ortak dil, ut sesli bir Türkçe.

Yola çıktık, çizmelere yeni kaşıklar sokulu, Kızılcahamam'a doğru yürünüyor böylece.

Ağa'nın ağzı durmak bilmez, bağıra çağıra anlatıyor: "İşte hemen şu beri tarafta Çubuk suyu var ya, o uğursuz, küçük atlı, çekik gözlü Moğol cücelerin yüz binlercesi birdenbire çevirmişler Bayezid Han ordusunu, dört nala ok atmasını beceren o yecüc mecüc taifesi öylesine saldırmış ki, koca Sultanı yakalayıp, tövbe estağfurullah kuş misali, bir demir kafese sokup gezdirmişler diyar diyar!"

Ağa'yı susturmak mümkün değil. Gümüş renkli Çubuk suyu geride kaldı böylece. Bitmez tükenmez yürüyüş sırasında Talaslı devşirme bir oğlan dayanamayıp kaçacak oldu, çavuşlar peşinden koşup yakaladılar, geri getirdiler, ibret olsun diye falakaya yatırdılar önümüzde.

Sinan'ın hiç mi hiç kaçmaya niyeti yok, ne istediğini biliyordu, kalıcıydı.

Nice acayip şeylere rastlanıyordu yolda, şaşırtıcı sesler geliyordu. Önce yırtıcı kuşların kanat hışırtısı, arkasından inim inim bir kağnı sesi duyuldu, derken iki şaşkın gözlü öküz çıktı karşımıza. Kağnının güdücüsü yerinde duruyordu ama başı yoktu, evet başı yoktu ve kesik başın kanları, dimdik duran

gövdesinden aşağı akmış, kağnıyı, kağnının tekerleklerini kızıla boyamıştı.

Ürküntü geldi devşirmelere, durakladılar. Cırlak sesli Ağa: "Ne var bunda şaşacak? Kızılbaşın biridir mutlak, katli vâciptir, öyle buyurmuş Yavuz Sultan Selim Efendimiz, daha bu ne ki, derya misali kan göreceksiniz ilerde, derya misali!"

"Kızılbaşın biri peki ama nerde bunun başı?" diye düşündü Sinan. Ama Ağa doğru söylüyordu, yıllar boyunca o kadar çok ceset, o kadar çok kesik baş göreceklerdi ki! Gözü oyulmuş, bağırsakları deşilmiş, kolu bacağı kopmuş, kazığa oturtulmuş, kementlenmiş cesetler, mevtâlar sürü sürü!

Ve büyük serüvenlerle beraber yayılan o korkunç koku, savaş kokusu, leş, berbat!

Sinan, iki arkadaş edinmişti Engürü'den beri. Akran ikiz kardeş, Avanoslu genç ustalar. Birinin adını Salim, ötekinin adını Halim koymuştu bizim şakacı Ağa. Konuşkan değillerdi ikizler, fakat Sinan'a yakınlık gösteriyorlardı.

Gündüzleri hava pek sıcaktı, hızlı yürüyüş susatıyordu insanı. Sinan'ın matarasındaki su ılık, tadı yok, biraz serinlemek için Sinan, kuyuda soğutulmuş üzüm çeşitlerinin adını anımsıyordu teker teker: Beyaz Dirmit, Karaburcu, Kuşcuburcu, Eldaş üzümü, Karagevrek, Gül üzümü, Kişnili Çavuş, Erik üzümü, Dökürgen, Köle Doyuran üzümü, Keçi Memesi, Gök Karalık, Siyah Bulutu, Gök Bulutu, Kırmızı Bulutu, Zorukdan, Şireder, Gökcek üzümü, Parmak üzümü, Beyaz Gomri, Karabahne üzümü.

Dalgınlıkla yüksek sesle tekrarlıyordu üzüm isimlerini Sinan.

Salim gülerek ekledi: "Tilki Kuyruğu üzümünü unutma!"

Halim de karıştı lafa: "Deve Dişi fena üzüm mü ki?"

Hey gidi Gesi Bağları, yazıklar olsun, n'oldu ki mis kokulu bunca üzümüne?

Sinan'ı, Ağırnas hasreti tutuyordu zaman zaman. Fakat Engürü'den sonra acaip bir duyguya kapıldı, onu Ağırnas'a, anasına, babasına bağlayan sanki bir ip varmış da, yürüdükçe, uzaklaştıkça ip inceliyor, sicimleşiyor, incecik bir iplik oluyor ve en sonunda, evet en sonunda, çıt! edip kopuyordu.

Ondan sonra Sinan'ın yürüyüşü kolaylaştı, hızlandı. Ağırnas'ı unutmak mıydı bu? Değil, değil ama ismi üstünde, bir çeşit "ipini koparmak" duygusu.

Tabankeşlik. Adım atmak, bir adım daha atmak, yani yürümek, bir sanattır Yayabaşı Ağa'nın dediğine göre. Sırf ayakların değil, bütün bedenin, omuzlardan kalçalara, dizlerden ayaklara, ayaklardan ellere, kollara, kafanın sallanışına kadar bütün bedenin uyumuna bağlı bir hünerdir yürümek. Yeniçeri yürüyüşü. Yoksa kim dayanır bunca yola? Bir de ayaklar, zavallı ayaklar!

Fetih dediğin, kılıç sallamaktan çok yürümek. Çizmeler içinde şişmiş, yara bere içinde ayaklarla, saatlerce yürümek. Bizim Ağa ki, Budin'lere dek gitmiş adamdır, ayaklardan sevgi ile söz eder durur, bir su görür görmez, çeşme mi, ırmak mı, göl mü, ne olursa olsun, kafa şişirir:

"Ayaklar birer yetim, merhamet isteyen sübyanlar, onları yıkayacaksınız uzun uzun, merhemleyeceksiniz Kâtip Efendi'nin size vereceği otlu merhemle, kurutacaksınız sonra onları bir güzel, çizmesiz biraz nefes alsınlar fukaralar."

Çimen varsa hele, yalın ayak yürümek ya da bir derenin yassı çakıl taşları üstünde durmak, ayaklarda suyun akışını duymak ne keyif!

Gel de şaşma bu işlere, daha bir ay önce ne yeniçerilik vardı serde, ne de hesapta İstanbul'u görmek.

Her şey öylesine hızlı olup bitmişti ki... Devşirmeler çavuşların yol türkülerini çabucak bellemişler, avaz avaz tek ağızdan haykırır olmuşlardı gurbet türkülerini, Bolu dağlarına doğru yürürken.

Devşirmeler bozkırın düzünde, kızıl giysileri ile kan lekesi misali akıp gidiyorlardı, saatlerce, günlerce, haftalarca.

Akşam geldi gelecek, aç kurt sırtı misali ürperiyordu bozkır uzaklaşanların ardından.

Yer yer bir hortum dolaşmakta, yitinceye kadar.

Ağa bile nefes nefeseydi sıcaktan, benli, boz atı üstünde iki büklüm.

Önce çamların reçine kokusu geldi çarptı birdenbire. Uçsuz bucaksız katmerli yeşil orman, devşirmelerin üstüne yürüdü, geldi yaklaştı, onları kucağına aldı. Mola, nihayet!

Dünya varmış, kokular baygınlık verici. Orman kabarıp pusuyor.

Ateşler yakılmıştı, aşlar pişirilecekti hemen. Zifiri karanlık. Ormana, koyu katran, başkasına benzemez bir karanlık çöktü.

Yendi, içildi, uyku zamanı geldi. Ağa'nın gevezeliği tuttu mu, susturmak olanaksız. Kendini vak'a-nüvis sanıyor herri: "Yolu yok, kervanlar mutlaka bir taraftan Arabistan'a, Mekke'ye; öbür taraftan Macaristan'a, Peşte'ye kadar zarar ziyansız gidip gelmeli. Ne demiş Yunus Emre: 'Tacirler hep ırak yola bir ümit ile yürürler'."

Hınzır İstanbullu Kâtip Sururî Efendi sesini biraz alçaltarak eklemişti: "Sünnîlik, Şiîlik vesile. İş ticaret yollarını elde tutmakta."

Etraflarında orman usul usul hışırdıyordu.

Ellerinde kaşık, Halim ile Salim uyuyakalmışlardı ateşin kıvılcımları arasında.

Gecenin içinde, dimdik ağaçların dibinde, utanılası mantarlar irileşiyor.

Düşünde, Sinan, Hond Hatun Hamamı'nı görmüştü. Hamamın kapısı –birkaç basamakla inilir– alçaktadır, girince sıcak bir boşluğa dalar insan. İhtiyar tellaklar daha uyanmamışlardır, tenha saat. Kimsecikler yok görünürlerde, ne kocamış kartal suratlı çarşı esnafı, ne yolunmuş hindiye benzer Gıyasiye müderrisleri, ne de bağırtlak kuşu gibi seslenip duran Ulu Cami hafızcıkları var ortada. Daha erken. Hamamın bir köşesinde uyuyakalmış ulakçı tatarın biri horluyor hafiften. Toroslardan geçip Kayseri'ye atmış kendini. Halep'ten beri üç at perişan etmiş, her tarafı, hele bacak arası sızı içinde. Sabah sabah üst üste salepler içtikten sonra tekrar kar fırtınasına dalacak, önce Engürü'ye, sonra İstanbul'a doğru yol alacak dört nala.

Terlemiş kapılar. Sıcacık hamamda sırtüstü yatıp kubbenin arı peteği camlarında günün ağardığı seyredilir. O da ne? Şu sol kurnada pes perdeden ilahiler okuyan biri mi var yoksa?

Derken bunlar tüm silinecek, şimdi biri var Sırçalı Kümbet'ten gelme. Peştemalsız, üryan bir hatun girmiş bulunuyor hamama. Nalınları yüksek, bacakları uzun ve beyaz. Selçuk güzeli. Tanıdık birine benziyor ama kime? Gözler, kaşlar çok iri, göğüsler küçük ve sivri, kalçalar geniş, göbek yuvarlak.

Sinan'dan hiç çekindiği yok, köpürte köpürte sabunlanıyor, sular dökünüyor tas tas, topuklarına varan saçlarını geriye atıp, çağırıyor Sinan'ı yanına, yanı başına.

Uyandığında Sinan iki arkadaşına (biraz utanarak): "Bu ge-

ce hamamcı oldum" demişti ve az ötede akan bir pınarcıkta aptes almış, yıkanmıştı.

Ormanın içi kuytu ve ıslak. Çok geçmeden sabah güneşi çam kokusunu azdırır. Her biri cami sütunu boyunda ağaç gövdelerinin arasından kol kol çaprazlama ışıklar iner. Arılar birer ışık damlası, bal damlası, vızır vızır gidip gelirler durmadan. Rahat yok, Ağa kıyametleri koparıyor, bu gidişle gecikilecekmiş, başı belâya girecekmiş, kafası uçurulacakmış bizim yüzümüzden.

Çaresiz apar topar, nerdeyse koşar adım yürüdüler bir süre. Neyse ki, bayır aşağı iniliyordu artık, develer hızlanmıştı, devşirmeler zor yetişiyordu koca bacaklı hayvanlara. Yolda mavi cam renkli bir göl gördüler kocaman, sonra tekrar ormanlar... Ormanlara daldılar.

Öğle vakti bir çeşmeye varıldı, mahşer kalabalık. Türkmen avratları gülüşe oynaşa, taş üstünde şapur şupur çamaşır yıkıyorlardı oluk oluk akan sularda.

Ağa insaf edip mola emri verdi.

Bacılar şakacı. Hiç aldırış etmiyorlar az ötede bağdaş kurup azıklarını yemekte olan devşirmelere. Talih bu ya, bakraçlı bir genç bacı, Sinan'a yaklaşıp tabağına bir lüle kaymakla, az petekli bal komuş: "Al da afiyetle ye yiğidim" demişti, gururla kalçalarını sallaya sallaya çekip gitmişti arkasına bakmadan.

Halim ile Salim bu işe çok şaştılar. Bu iltifat neden Sinan'a da başkasına değil?

Sinan çok yıl sonra dikeceği minarelere benziyordu, boy bos yerinde, omuzlar dersen Mağlova Kemeri, gözleri de masmavi bir su.

Ağırnas'ta bile kaç kez köy kızları kapışmış, dere dibinde saç saça, baş başa birbirlerine girmişlerdi onun yüzünden. Bere-

ket versin anasını dinlememiş, hiçbiri ile evlenmemişti. (Tuhaf şey değil mi, mimarla, yaptığı bina arasındaki benzerlik!)

Daha sonra, çok sonraları Sinan evlenecekti ama kadınlardan, yaşlılığında bile yakayı kurtaramayacaktı.

Misk-ü-amber kokulu, sürmeli, ceylan gözlü, peri elli Mihrimah Sultan, ona, az mı iltifat edecekti? Dul mu dul, cilveli mi cilveli, zengin mi zengin, Kanunî'nin kız kardeşi.

Mihrimah ile Sinan arasındaki bağı anlamak istiyorsanız, bir akşamüstü Sinan'ın elinden çıkma Mihrimah Camii'nin bir köşesine gidip çömelin. İki eliniz böğrünüzde öylecene durun, bekleyin ve bakın, çok geçmeden ürpereceksiniz. Bu duygu– çinilerin kıvrımları içinde– bence, aşktan başka bir şey olamaz. (Unutmayın, Sinan onları İznik'te teker teker seçmişti.)

Tekrar yürüyüş, tekrar kısa uykular ve sonunda yemyeşil bir ova. Tarlalar, bağlar, bahçeler, Gesi'nin bin misli, yüz bin misli, sanırsın Karaman kilimi; rengârenk vardıkları yerler.

Ağa, İstanbul'a yaklaştıkça daha çok bağırıyor, edepsizleşiyordu, yürüyüşü hızlandırarak. Oysa o kadar güzel ki ortalık, diz çök, seyret dünyayı uzun uzun.

Yürüdüler akşama kadar. Ağa bu sefer Osman Gazi'yi tutturmuştu. Sülâlenin ortaya çıkışını o kadar karışık anlatıyordu ki, gel de anla:

"Piç kuruları dinleyin beni, Osman adında kara kaşlı, kızıl çuha başlıklı, beyaz tülbentli yiğit, düşünde, veziri olan Şeyh Edebali'nin kasıklarından çıkıp kendi kasıklarına saplanan bir ebemkuşağı görmüş, rengârenk. Derken Osman, karnından fışkırıp gittikçe kocamanlaşan pür-nûr bir ağacın yükseldiğini görmesin mi hayretle! Bu ağaç tûba ağacı imiş, hani cennette kök salan o kutsal ağaç!

Çok bilmiş olduğu kadar kendi işini bilen Edebali, Osman'ın düş muammasını şöyle çözmüş kendine göre:

Osman'ın karnından Kamer'e kadar yükselen o ağaç, şeceresinin dal dal nişanesi imiş. Dünyayı saracak olan bir saltanat! Efendim, Kamer'e gelince, kendi özbeöz kızı olan Kameriye'nin tâ kendisiymiş. Aradaki ebemkuşağı Osman'ın sulbünden ve Kameriye'nin rahminden doğacak çocukların dünyayı fethedeceklerinin müjdesi!

Bu düşe aklı yatınca Osman'ın, Kameriye ile hemen evlenip, Doğu'dan Batı'ya yol aldı çocuk yapa yapa.

Yürüyüşler devam ediyordu, yeşiller yeşillikler içinde. Buraları sulak yerler. Sık sık insanlara rastlanıyordu, halleri Kayserililere benzemez.

Arada dolu dizgin geçen Tatar postalarına rastladılar, Ağa'ya el sallayıp geçtiler dört nala.

Bozkırdan sonra vardıkları bu yeni illerde, bulutlar aklaşmış, sıklaşmış daha şişkin görünmüştü Sinan'a. Evet öylesine ak ki, onlarla fildişi bir cami kurulabilir, eşi menendi bulunmaz.

Sinan, bulutları yontup yontup hanlar, hamamlar, bentler, kentler tasarlıyordu kumpas pergelle çizilmiş, bembeyaz.

Buralarda kadınlar daha güzel. Tarlada iki büklüm çalışan iri kalçalı, dolgun göğüslü kızlar, doğrulup çekinmeden bakıyorlar devşirmeler kervanına; ama köpekler çok havlıyor bizi görünce.

Sinan'ın gözüne çarpan küçük camiler, mescitler de bambaşka buralarda. Bir şeyler değişmiş ama ne?

Çekingen Selçuk hırçınlığı yerine, hoşgörülü bir kendine güvenme mi boy gösteriyordu Osmanlı diyarında? Bir kalenderlik mi?

Sinan daha ne Bursa'yı, ne İznik'i, ne de Edirne'yi görmüştü, ama yeni bir kaynaşmanın tadına ermişti bile.

Ağa anlaşılmaz bir laf yumurtladı bilgiç haller takınarak: "Tavaif-i Mülûk"

Ağa bir taraftan, kâtiple, çavuşlar beri taraftan, yürüyüşü hızlandırmak için eşek arıları gibi dolanıp duruyorlar vızır vızır etrafımızda.

Derken azık arabasının dingili koptu. Ağa deliye döndü. Bereket versin eli çabuk Sinan ortaya çıkıp onarıvermişti arabayı.

Böylece yola selametle devam ettiklerinde Ağa, Sinan'ın siciline, o iri devşirme defterine, (Kâtip Efendi ile danışarak), "dirayetlû" lafını kondurmuştu.

Bilmesine çok şey biliyordu Sinan, ama barutla ilgili öğreneceği bin bir marifet vardı. Savaş kavgasında acemiydi daha. Gerçi taş savaşlarında ün salmıştı Kayseri'de. Taş kavgasının şakası yok, bir acayip töredir.

Anımsadıkça kıs kıs gülüyor Sinan; döğüş iki güç arasında patlak veriyordu: Bir tarafta Tabaklar, öte yanda Honatlar. Birbirinden bambaşka iki mahalle. Honatlıların başında daha çok eşraf takımı. Tabakların başında daha çok zanaatkâr takımı.

Kavga kıvılcımı ne zaman ve nerde parlar bilinmez ama bir de bakarsın karşılaşmanın haberi, orman yangını hızı ile yayılmıştır. Karşı-be-karşı millet Kum Tepe'ye koşup, koca tümseğin iki yamacında saf tutmakta. Bir vaveyla duyulur ki değme gitsin!

Derken "Allah, Allah!" sesleri ile taşlar havada vızır vızır uçuşur, saldırılar, çıkışlar, sipere yatmalar, çevirmeler birbirini kovalar ve çok geçmeden öylesine yoğunlaşır ki, taş atışları yüzünden gökyüzü kararır.

Hattâ ve hattâ İmam Ali'nin: "En-noktatü-ilmün" sözüne dalmış postnişinler bile dayanamaz, rahleyi devirip korkunç kükremelerle cübbelerinin ucunu kemerlerine sokup, betbeniz uçuk, cenk meydanına atarlardı kendilerini.

Kayseri'ye yaklaşmakta olan kervanlar azim vaveylayı duyunca, kenti ebabil kuşları bastı sanıp kaçışacaklardır ters yüz.

Evet, Kum Tepe'ye doğru koşan koşana... Honatlar sipahice, Tabaklar yeniçerice saldırırlar gün boyu. Çok geçmeden yaralılar yere serilir, üstlerine aba atılır, sonra da uyduruk sedyelerle Alamescid'in, Cincikli ve Hond Hatun Camii'nin, önünden geçirilip Şifâiye'ye yatırılırlar. Kafası yarılan, kulağı kopan, çenesi sarkan, kolu bacağı kırılan kişiler böylece Şifâiye'nin yirmi gözlü bakımevinde cerrah kahhal ya da aşşablar tarafından bakıma alınırlar. Ama dikkat, gözüne taş isabet edenler Sultan Hamamı'na götürülür. Ancak ordadır ki tabipler gözün solup solmayacağını anlarlar. Bilindiği gibi gözün biri Cebrail'e, öte göz ise Azrail'e emanettir, üstelik Cebrail Hz. Ali'ye, Azrail ise Hz. Muhammed'e delâlet eder, ince iştir, ona göre merhem sürüle.

Yükselen çığlıklar yüzünden kuşlar uçuşmuş, köpekler kaçışmış, kedilerse kümbetlere sığınmış olmalı.

Güneş battı batacak, savaşçılar yorgunluktan sarhoş. Kayseri'de amcasıyla hamam onarırken iki kez Tabaklar takımında yer alan Sinan, Kuyumcu Deli Derviş Haydar'ın peşinden huruc eyleyip, Kum Tepe'yi aşarak çengelleme bir savletle Honatlıları bozguna uğratmıştı nihayet. Artık Honatlılar tabana kuvvet kaçışıyorlardı.

Müftünün has nedimleri Zırtıl Balaban Köçek'le Kara Kız Mehmet Çelebi'nin firarını bir görseniz!

Oyun bitip toz duman yatışınca, her iki tarafın savaşçıları çeşme başında toplanır konuşurlardı olan biteni. Şakalaşılır, ya-

ralar yıkanır, sargıları sarılır, gece yarılarına kadar kahkahalar atılırdı Ermeni şarapları içerek.

Nereden nereye diyeceksiniz, Mohaç Savaşı'nın akşamı, Sinan, Kayseri'nin taş oyunlarını anımsayacaktı. Top ateşi altında can vermiş binlerce insanın hiçbiri, çeşme başında buluşup kahkahalar atamayacaktı, iş ciddiye binmişti artık oyuna paydos...

İznik Gölü deniz değil, denize bir önsöz, olsa olsa.

Akşam kırlangıçları, şaşkın su sineklerini göl yüzünde kovalayadursun, ikide birde su dışına sıçrayan iri balıklardan ürküp, kanat kanada, çığlık çığlığa kaçışıyorlardı kızıl ötelere doğru.

Hayır, kocaman da olsa İznik Gölü deniz değil, tadı çok başka bir su.

Arka arkaya üç surdan geçip Göl Kapı'dan İznik'e girdi devşirmeler. Oluk oluk sular akıyordu her tarafta. Sağda Yeşil Cami, Nilüfer Hatun Mescidi, solda kadim Ayasofya ve de çarşı-pazar.

Ağa başta, devşirmeler, develer, çavuşlar, gölün sağ kıyısında mola verip yerleştiler.

Biraz serinlemek için devşirmeler sazların kenarında çimdiler.

Ne demişti sonraları bir şair:

"Bu göl İznik Gölüdür.
Durgundur.
Karanlıktır.
Derindir.
Bir kuyu suyu gibi
içindedir dağların."

Acayip bir yerdir İznik, 1331'den önce ve sonra neler olmamıştı buralarda!

İznik Ayasofya'sında avaz avaz ne çok tartışmışlardı koca sakallı papazlar... İznik'te hep önemli tartışmalar olur. İmparatoriçe İren'in cansiperane gayreti ile, (aşkolsun kadına!) Kutsal İmge düşmanlarına karşı sekiz toplantıda galebe çalınmış, ressamların Bizans topraklarında tekrar boya ve fırçalarına dönmelerine izin verilmişti. (Depreşen bir hastalık, günümüzde bile imge düşmanları hiç eksik değil.)

Ateşler yakıldı, alevlerin şavkı göle vurdu, suyun dibinde uyumakta olan balıklar göründü; bulgur pilavı ile kuru kayısı yenildi, rahat edildi biraz.

Kâtip Efendi bir zamanlar Bedreddin adında Simavnalı bir şeyhin, bu kıyılardan kalkıp huruc eylediğini pekâlâ biliyordu ama nesine gerek, devşirmelere böyle şeyler söylenmez, diye düşündü.

"İznik Gölünde akşam oldu.
Dağ başlarının kalın sesli sipahileri
güneşin boynunu vurup
kanını göle akıttılar."

Ve böylece karanlık bastı o akşam.

"Yeryüzünde belli bir yere düşen her yağmur damlasının belli bir nedeni var."

İznik'te sürgün bulunurken öyle yazmıştı *"Varidat"* isimli kitabında Şeyh Bedreddin.

Sinan'ın Ağırnas'ta doğup devşirilmesi, İstanbul'a gelmesi, bin bir serüvenden ve savaştan sonra, Süleymaniye'yi, Selimiye'yi gökyüzüne nakşetmesi, bir su damlasının gökyüzün-

den kopup belirli bir noktaya düşmesi kadar kaçınılmaz mıydı?

Belki Sinan rastlantıya inanmıyordu ama, rastlantı Sinan'a muhakkak inanmıştı.

Ağa kendinden geçmiş, kiminle yarıştığı belli değil, İstanbul'a yaklaştıkça hızlandırıyordu yürüyüşü. Duyulmadık küfürlerle devşirmeleri koşturuyor, hiçbir suçu olmayan boz benek atını bile kırbaçlıyordu boşu boşuna. Develer kızgın...

Değil mi ki İstanbul'a erişilecekti o gün, bunca sözü edilen şehre varmak için devşirmeler nerdeyse koşar adım yürüyorlardı ayaklarının acısına bakmadan.

Derken sol yamaçlarında bir deniz gördüler, daha sonra denize banmış adalar. Marmara denirmiş bu denize. Mermer sözcüğünü seven Sinan, Marmara'yı da sevdi, adını tekrarlayıp durdu yürüye yürüye.

"Mar-ma-ra... Mar-ma-ra... Mar-ma-ra..."

Marmara, Tuz Gölü'nden, Bolu [Sapanca] Gölü'nden, İznik Gölü'nden bin kat daha büyük, dalga dalga mavi, engin bir su.

Uzun lafın kısası, böylece kapkara servili Karacaahmet mezarlığından, Paşa Kapısı'ndan geçerek, kan ter içinde, evet, kan ter içinde Üsküdar'a indiklerinde, –ne oldu nasıl oldu kendileri de bilmiyor– dizbağları çözüldü, birdenbire çözüldü. Çöktüler, birdenbire yere çöktüler. Sustular, birdenbire sustular ve baktılar.

İnanılır gibi değil, işte İstanbul karşılarında!

Ölüme dek silinmez bir imge. Dizi dizi devşirmelerin yanı başında titrek bacaklı develer geviş getiriyorlardı.

Bakıyorlardı.

Devşirmelerin nefesi kesilmişti, kıpırdamadan, konuşmadan, düşünmeden bakıyorlardı.

Bunca hızlı bir su, bunca haşmetli bir kent ne görmüşlerdi, ne de görecekleri vardı.

Bağdat'ı, Kahire'yi, Atina'yı, Peşte'yi ve daha nice şehri seyredecekler ama İstanbul'a benzer bir kent görmeyeceklerdi yeryüzünde. Sularla, bulutlarla haşır neşir.

Sağ tarafa bakınca dudak misali iki kıyı arasında uzanıp giden bir su ışıldıyordu. Boğaziçi, girift bir isim. Hem boğaz, hem de boğazın içi!

Sol tarafta Sarayburnu, suları yaran bir burun ve tepede sarayın yamacında, koca Ayasofya.

Ayasofya acımasız bir güzellikte. Sanki, "Ne yaparsan yap, eşim menendim yok ve olamaz" der gibi bir hali var. Meydan okuyor düpedüz.

Toy bir devşirmeden başka neydi ki Sinan, bu meydan okumanın karşısında ezilip büzülmesin? Hayret! Sinan oldukça hantal bulmuştu Ayasofya'yı. Ona göre bir yapı, aşağıdan yukarıya süzülüp boy vermeliydi, oysa bu mabet, yukarıdan aşağıya abanıyordu yeryüzüne.

Derken Sinan'ın gözü Galata Kulesi'ne ilişti. Bu kule tıpkı Kayseri Müftüsü'ne benziyordu. İri olmaya iriydi ama nafile, kule şarap fıçısı [gibi] kokuyordu tâ uzaktan.

Yelkenleri fora, şişkin kadırgalar ne güzel!

Tekrar Boğaziçi'ne döndü Sinan, bunca dişi bir güzellik karşısında utanır gibi oldu.

Üsküdarlı yarı üryan sübyanlar, hız alıp alıp denize bohçalama sıçrıyor, köpükler saçıp lacivert derinliklere dalıyorlardı.

Ağa artık attan inmiş, karşılara doğru bakınıp duruyordu. Daha İznik'ten, ulak bir çavuşla Ocağa haber salmış, gelecekleri günü bildirmiş, öğle namazından sonra taşıt kayıklarının gelmesini dilemişti.

Gelen giden yoktu daha. Ağa, devşirmelerin çizmelerini çıkarıp ayaklarını tuzlu suya batırmalarına izin verdi. Tuzlu su hem şifadır hem de ne keyif bunca cefadan sonra!

Ağa gayet memnun, kaşağıyı çıkarıp sırtını kaşıdı ve cömertliği tutunca Kâtip Efendi ile iki çavuşu çarşıya gönderip devşirmeler için mıkdar-ı kâfi sıcak pide ile üzüm aldırttı.

Akıntı hızla akıyor Sinan'ın önünden. Açıklarda filizî ya da sülyen boyalı yelkenliler gidip geliyor ve onlara bakmak öylesine oyalayıcı ki, bir ömür geçirilebilir böylece hiç kıpırdamadan. Nerden fırladığı belli değil, ok gibi upuzun, ipince selâtin bir kayık geçiverdi kıyıdan. O kadar çok küreği vardı ki, Sinan sayamadan uçup gitti.

Şurda burda, karşı kıyıda korular, köşkler, yalılar, camiler serpiliydi, ama İstanbul'un İstanbul olabilmesi için, hani şurda ayaklarını suya banmış mavi gözlü devşirmenin Ser Mi'mârân-ı Cihân olmasını beklemek gerekti.

Denize karşı oturduğu kayalık çıkıntı var ya, hayret değil mi, günün birinde, tam oraya ayakları suda Şemsi Paşa Külliyesi'ni oturtacaktı Sinan.

Sırtını çevirdiği Üsküdar tepeciklerine ise, cami, medrese, aşhane, sübyan mektebi konduracaktı.

Devşirmelerin arkasına geçip, birbirlerine temennalarla anlaşılmaz şakalar yapan çıtkırıldım çelebilere bir kâhin gelse de, "Hele bakın, şu reaya parçası, günün birinde Ser Mimârân-ı Cihân olacak" dese; eyâ, adama, "Çıldırdı" derler; kahkahalar atıp kırıta kırıta çekip giderlerdi başka tarafa.

Artık sandal mı, mavna mı, yelkenli mi, ne gelecekse gelsin, derya aşılıp karanlık basmadan kışlaya varılsın!

Hele şükür! Nihayet, kürekleri suya çarpa çarpa iri kayıklarla açıldılar Boğaz'a.

Bakıyorlardı. Yaklaşan İstanbul, bin başlı bir canavardı besbelli, sanırsın, çiğ çiğ yutup yiyecek devşirmeleri.

Alacakaranlıkta kıyamet kopuyor. Bir gürültü, bir şamata... Haliç'te kıyılar insan dolu. Kandiller, fenerler, çırağlar yanınca sanki yıldız yağmuruna tutulmuştu ortalık.

Üst üste, alt alta kayıkların, debboyların arasında bir rıhtıma ayak basıp: "Hamdolsun, sağ salim İstanbul'dayız" demişti Ağa, iki elini dua edercesine kulaklarına götürerek.

O gece kışlada öylesine derin bir uykuya dalmıştı ki Sinan, uyanmayabilirdi bir daha. Rahat bırakırlar mı adamı, kışlada; sabah karanlığında bağırgan Ağa'nın sesi çınlayınca, devşirmeler kendilerini Bolu ormanında sandılar. Fırladılar döşeklerden, acıkmışlardı. O sabah karınlarını iyice doyurduktan, İstanbul somununun tadına hayran kaldıktan sonra hamamın yolunu tuttular; Ankara'dan beri doğru dürüst yıkanmamışlardı.

Usturalı Berber Çavuş kafalarını iyice kazıdı. Hemen sonra Eyyub'a yürüyüş başlayacak, gündüz gözüyle Kayseri'den bin kez büyük İstanbul seyredilecekti.

Önce Bayezid Camii çıktı Sinan'ın karşısına. Biteli yedi yıl olmuş olmamıştı, yepyeni ak cami. Alıcı gözü ile yapının taşına baktı Sinan, pek beğenmedi. Ona karşılık mimarîsine diyecek yoktu; her şey çift düşünülmüş, görülecek şey: Minaresi iki, şadırvanlı avlu ile caminin alanı eş, sağlı sollu dengeli iki kanadı olduğu gibi, iki yarım kubbe esas kubbeye destek. "Aşkolsun Mimar Yakub Ağa'ya, sapına kadar erkek bir cami düşünmüş" demişti Sinan. Kâtip Efendi ekledi: "Bilmiş olun, bundan böyle dünya saatleri bu eşi menendi olmayan caminin kıblesinde ayarlansın; zaman burda başlar ve burda biter, varsa var, yoksa yok!" (Ne dediği pek belli değildi Kâtip Efendi'nin ama önemli bir laf olmalıydı.)

Tekrar yola koyuldular. Hava güzel. Süleymaniye Camii'ne uğrayamadılar; nasıl uğrasınlar ki, Süleymaniye daha yok ki! Onu yaratacak olan, uzun boylu, uzun bacaklı şu devşirme oğlan, Sinan.

Yürüdüler. Fatih Camii'ne varmışlardı çok geçmeden. Sinan merakla bakıyordu, kıbleden yana tek bir yarım kubbe destekliyordu tam kubbeyi. Belli ki fetihten hemen sonra, kubbe sanatı hızını alamamıştı daha.

Fatih Sultan binayı Hristodulos namında bir Rum mimara yaptırmıştı.* Sultan, Hristodulos'tan ziyade memnun kalmış ol-

* İstanbul'un 1453'te fethinden sonra yaptırılan ilk büyük külliyenin merkezi olan (Fatih Camii) için II. Mehmed (Fatih) şehrin ortasında ve yüksek bir noktada bulunan Havariyun Kilisesi'nin yerini seçmişti. II. Mehmed fetihten hemen sonra kiliseyi Ortodoks patrikliğine tahsis etmişken çok harap bir halde olan bu büyük binada barınamayan patriğin 1455'te taşınması üzerine, kilisenin yerini kendi adına yaptırdığı külliyeye tahsis etmiştir. Havariyun Kilisesi yerinde 867/1463'te başlayan inşaat 875/1470'e kadar sürmüştür. Bu külliyenin Hristodulos adında bir Rum mimar tarafından yapıldığı yolunda Demetrios Cantemir'in (1673-1723) ortaya attığı iddia dayanaksız olup, Fatih Camii ve Külliyesi'ni yapan mimarın Atik Sinan olduğu anlaşılmıştır. (*İstanbul Ansiklopedisi, Cilt III, s. 265.*)

malı ki, evleriyle, bahçeleri, çeşmeleri, dukkânlarıyla bütün bir sokağı toptan hediye eylemişti ona. (Mimara iltifat dediğin böyle olur; ya bir sokak verilir, ya hiçbir şey verilmez!)

Fatih'in İstanbul'da ilk yükselttiği camiyi bir Hıristiyan mimara emanet etmesine şaşmadı Sinan. Selçuk zamanında bile I. Alaeddin Keykubat, mimar ve nakkaş Kelûk'u baş tacı etmiş, muhteşem ön cepheli Sahip Ata Camii'ni ve daha nice bina ve sarayı ona emanet etmiş, yaptırmıştı.

Fatih'e rahat yok. İstanbul'da oturup şiir yazmayı yeğliyordu, ama ne gezer, yetmiş iki düvelle uğraşmadan olmazdı. Kâh Kazıklı Voyvoda Drakula ile, kâh Venedikle, Papalıkla, Kırımlılarla, Adalılarla, Dülkadiroğullarıyla, Arnavut İskender Beyle, Akkoyunlularla, Trabzon prensleriyle, Kalabria kontlarıyla ve iki yüz kentin askerleriyle bıkmadan savaşıp duracaktı. Hangi birine yetişsin?!!

Asıl hayret edilecek şey, camilerden başka, surlar, medreseler, imaretler, darülşifalar, tımarhaneler, kütüphaneler, hanlar, hamamlar yaptırmaya vakit bulmasıydı. Bu da yetmiyormuş gibi, ısrar-kıyamet, "Doj" derler, Venedik Reisi'nden ille ünlü ressam Bellini'yi istetmiş, davet etmiş, İstanbul'da onu dostça yanında bulundurmuş, portresini yaptırmış, Eski Saray duvarlarına (medrese takımını çok kızdıran) sevişme resimleri bile çizdirmişti.

Yine de kimi akşam kapanıp şiir yazıyordu tek başına:

"Kalemden od çıkuban korkaram ki yanayazam"

Yollarına devam eden devşirmeler, Fatih Camii'nden sağa sapınca dar sokaklardan geçerek Haliç'e sarkmışlardı.

Yol boyu ahşap ya da taş köşklerin, evlerin önünden geçerek, bağ-bahçelere imrenerek geçiyorlardı, Ağa başta.

Sağ olsun, Kâtip Efendi, Sinan'la, Halim ve Salim'le Ağırnas'tan beri bunca yol yürüdükten sonra artık ahbap olmuş, türlü hikâyeler anlatmış durmuştu böbürlene böbürlene.

Fener Mahallesi'ni, Ayvansaray'ı, hele Eyyub'u anlata anlata bitiremiyordu: Meğer Eyyub Türbesi, Sultan Mehmed'in sevgili kulu Akşemseddin'in bir rüyası sayesinde yerden bitmişti. Rivayete göre, Sultan Mehmed, İstanbul'u fetheder etmez ilk işi, 668'de Bizans surları önünde şehit olan Hazreti Eyyub'un kemiklerini aramak olmuş. Maksat türbesini yaptırmak. Gel gör ki, şüheda kemikleriyle dolu marul bostanlarında, Muaviye'nin oğlu Yezid'in bayraktarı olan Eyyub'tan başka nice Arap savaşçısı, muradına ermeden, surlar dibinde can verdiklerinden, Efendi Hazretleri'nin kemiklerini bulabilmek hayli zor bir marifet olacaktı.

"Ara da bul" demişti Kâtip Efendi başını sallayarak ve şunu eklemişti: "Kimine göre hınzır Bizans küffarı surlara tırmanan Eyyubun başından aşağı kaynar kurşunlar dökmüş ve böylece Efendi Hazretleri'nin zerresi kalmayıp tümü eriyip gitmişti."

Ama bu rivayete inanmamıştı Fatih ve meseleyi Akşemseddin'e açmıştı. Hemen o gece Akşemseddin derin bir uykuya dalıp gaipten işaret beklemiş ve çok geçmeden düşünde, Haliç'in Ayvansaray ötesinde, fışkıran bir su kaynağının yanı başında, İbranîce yazılar taşıyan bir sandukanın içinde, safran renkli kefene sarılı Eyyub Efendimizin yattığını apaçık görmüş. O saat uyanıp, koşa koşa Sultan'a gidip, düşü anlatınca, ikisi birden atlarına atladıkları gibi Haliç'in ucuna dört nala varmışlar, bir de bakmışlar ki, bir su kaynağının yanı başında topraklara yarı gömülü, İbranice yazılar taşıyan sanduka sahiden orada duruyor! Açtırmışlar sandukayı, bir de bakmışlar ki, tamam, safran renkli kefene sarılı, elinde tunç mührü ile Eyyub Ensari karşılarında ki, dipdiri sanırsın!

Hemen türbesi yaptırılmış ve o gün bugün, tâ Arabistan'dan gelme müminler akını bitmez tükenmez olmuş.

Sinan, "Pekâlâ, neden yazısı İbranîce?" diyecek olmuş, ama Kâtip Efendi duymamışçasına lafı değiştirmiş.

Hem bu konuda Evliya Çelebi'ye inanacak olursak, Eyyub Hazretleri –Allah korusun– ishalden vefat etmişti surların dibinde... Safran renkli kefene başka kim sarılı olabilirdi ki? Evliya Çelebi zaten gevezenin biri!

Sinan, Eyyub'un servilerinden, güvercin ve leyleklerinden, kalabalığından, türbenin ellene ellene cilalanmış pencere parmaklığından, mermerinden, hele akan sularından mest olmuştu.

Tâ Arabistan'dan gel, Bizans surları önünde öl, Türklere ahret misafiri ol, ne acayip işler dönüyor bu dünyada!

Ölümün taşla, mermerle içli dışlı olduğunu biliyordu Sinan.

Daha neler ve neler vardı görülecek kat üstü kat, derya içre derya, şu İstanbul kentinde. Ne var ki Ağa yakalarını bırakmıyordu, nefes aldırmıyordu devşirmelere. Sinan, Ayasofya'nın içini görmek istiyordu ama ne gezer!

Çeşitli talimler, oklu, kılıçlı, tüfekli, gürzlü. Arada bir de sünnet merasimi olmuştu bu yaştan sonra, dualar, hacılar hocalar...

Bereket versin güreşler yapılıyordu ikide birde. Sinan çocukluğundan beri güreşe meraklı, çavuşlarla güreşecek kadar usta olduğu besbelli, yendiği yenildiği oluyordu.

Fırsatı kaçırır mı, güreşten sonra hamamda Kâtip Efendi, Fatih Sultan Mehmed'in pehlivanlığını anlatmıştı: "İyi dinleyin söyleyeceklerimi, güreş dediğin çoluk çocuk işi değil, ulu bir kapışmadır. Evet, Trapezus Kralı David Komnenos'un ha-

misi Akkoyunlu Uzun Hasan'ı yenmek ve böylece David'in mülkünü fethetmek için Fatih düşünüp taşınırken bir akşam yorulmuş, uykuya dalmış ve şöyle bir düş görmüş: Yemyeşil bir yaylada Sultan Mehmed, birdenbire Uzun Hasan'ı karşısında bulmuş. İkisi de –ne hikmetse– yağlı pehlivan libasında soyunuk. İkisi de baştan ayağa zeytinyağlar içinde, güreşe hazır. Gereken temennalardan, peşrevlerden başlayarak çimenler üstünde yalın ayak gidip gelen iki heybetli pehlivan, bir de yere diz vurup, naralar attıktan sonra güreşe tutuşmuşlardı. Kim kimi yenecek belli değil. Zira ikisi de olağanüstü güçlü ve de kurnaz.

Havada uçan kuşlar, dallarda sincaplar, yerde kirpiler bile bu güreşi seyretmek için kalakalmışlar.

Sultan Mehmed üst üste köprülerden, kündelerden, sarmalardan, girdvanlardan sonra bakmış nafile... Uzun Hasan öylesine kaygan güreşiyor ki, iş uzayacak, keşkabzanın ardından öylesine bir kafa kol kapmış ki Fatih, Uzun Hasan'ın ayaklarını, ya Allah, ya Muhammed, yerden kesmiş, havada üç kez evirip çevirdikten sonra nihayet hasmını yere çalarak, omuzlarını yamyassı, çimenlere değdirmişti.

"İşte! demişti Kâtip Efendi, bu düş üstüne merhum Sultan Efendimiz, cesaretlenip Trapezus kentine saldırıp ülkeyi ele geçirmiş, David'le sekiz çocuğunu bu dünyadan silmiş, ancak en küçüğünü, cin gibi oğlanı yanına alıp dönmüştü sarayına."

"Bilmiş olun, siyaset ve savaş bir yağlı güreştir, demişti Kâtip Efendi, vah keşkabzaya düşenin haline! Marifet kispetin içine el daldırıp, bağırta bağırta hasmın öteberisini sıkıp netice almaktır, başka yolu yok!"

Güldü Sinan, bu laf üstüne ne düşündüğünü kimseye söylemedi.

Üst üste talimler, yürüyüşler, bir de mu'tik sorunu... Ülkenin, hele Balkanlar'ın dört bucağından gelmiş devşirmeleri te-

laşlandıran mu'tik sorunu vardı. Ocak erkânı her devşirmeyi birer mu'tik'e teslim edip, iki üç yıl İstanbul'dan uzaklaştırıyorlardı. Devşirmenin yetişmesinden yeniçeriliği bellemesinden sorumluydu mu'tik.

Mu'tik genelde Ocak'ta bulunmuş, seferlerde yararlık göstermiş, tımar sahibi olmuş, kocayıp çiftliğine çekilmiş bir eski savaşçıydı.

Elbette mu'tikler Bektaşîydiler ve böylece devşirmeler, Hacı Bektaş köprüsünden geçip, Hıristiyanlık kıyısından Müslümanlık kıyısına varıyorlardı, kazasız belâsız.

Tutalım ki, Bursa ortasında üç evli, ahırlı, ambarlı, değirmenli, bağ-bahçeli, tarlalı, kara ve su sığırlı, iri çoban köpekli bir çiftlikteyiz. Çiftlikte reayalar var, bir de çiftçibaşı Hasan Ağa,

Fatih devrinden yadigâr. Moldavya'da, Besarabya'da yaralanmış, Ağaç Denizi'ndeki savaşlarda kolu kesilmiş, bir süre İstanbul'da kâhyalık ettikten sonra yorulup düşmüş buralara.

Mu'tik'in adı Yahya Ağa. En çok sevdiği söz: "Lâ havle" Marifetmiş gibi bu sözü ikide birde tekrarlar durur.

Mu'tik'in konağa benzer çiftlik evinde kadınlar var, bir de kızı Fatma.

Yahya Ağa ok atma, kılıç bileme, kalkan kullanma, tüfekle nişan alma, hele kamışlı, barutlu fitille kaya patlatmada çok usta. Her şeyi mükemmel öğretiyor Sinan'a. Sinan'ı, Ocak törelerine, Osmanlıcaya, İslam'ın kurallarına, barutlu silâhlara alıştırmaktan da geri kalmıyor. Ona karşılık Sinan'a yüklemediği angarya yok.* Hem de Yahya Ağa, Filibe seferinde neccarlık** ya-

* Sinan'ın mu'tik'i kimdi, yeri yurdu neredeydi, bilen yok. Sinan, bu konuda hiçbir şey söylemediği için bu boşluğu "olabilir"lerle doldurmak zorundayım, daha önce yaptığım ve bundan sonra da yapacağım gibi.)

** Neccar: dülger.

parak Morava nehri üstünde köprüler yapmış adam olduğu için olmalı, derenin üstüne köprücükler kuruyor, canı sıkıldıkça fitilleyip patlatıyor. Ne denir, merak işte! Ama Sinan'ı hazırlıyor yeniçeriliğe. Fena halde av meraklısı ayrıca...

Çiftlik işleri Sinan'a sıkıntı veriyordu. Tâ Ağırnas'tan kalkıp değirmende buğday öğütmeye gelmemişti buralara kadar. Bereket versin neccarlık konusunda epeyce şeyler öğreniyordu, hem de Bursa şehri yakındı, güzelim Bursa...

Yahya Ağa'nın tek derdi sırt ağrıları... (Yeniçeri hastalığıdır, malûm.) Ve bu yüzden zaman zaman, atlı arabasını koşturup Tek Kol Hasan ve delikanlı Sinan'la beraber Bursa'ya giderler. Kendisi kaplıcalarda gününü geçirir, Hasan'la Sinan'ı çarşıya öte-beri almaya ya da satmaya salar. Yahya'nın, Bursa Yeniçeri Ağasıyla, Cebeci Çorbacısı ile arası gayet iyi, Ocak'tan ahbap. Bursa Ağası yirmi yeniçeri kulluğunun başı, şakaya gelmez ters bir herif. Ona mevsimine göre çiftlikten kara incir, ak incir ya da dut, araba dolusu kavun-karpuz, sicil defterinde cinsleri teker teker kayıtlı kırk çeşit armut armağan edilir. Tastamam kırk çeşit, boy boy, renk renk, lezzet lezzet armut.

Yahya Ağa, Kükürtlü Çekirge Sultan Kaplıcası'nın göbektaşında kulunçlarını kırdıra dursun, Tek Kol Hasan'la Sinan araba ile atları, Gelincik Çarşısı'nda nalbant Stavro'ya bırakıp, rahatça dolaşırlardı sonra.

Bursa'nın tâ tepesinde başı bulutlu Keşiş Dağı – o ulu dağgökyüzüne sırtını dayamış uyuklar. Neden mi Keşiş Dağı denmiş? Çünkü keşişler karanlık basınca Ayasofya'nın gizli mahzenlerinden çıkıp Marmara'nın üstünden uçup, dağın mağaralarında uyurlar her gece, şafak sökmeden de İstanbul'a dönerlermiş... "Gel de inan!" demişti Sinan.

Uludağ ya da Olimpos Dağı'nın tepesinden aşağılara doğru bin altmış kaynaktan fışkıran sular, kayalardan ormanlara; ormanlardan yaylalara; yaylalardan yamaçlara; yamaçlardan Bur-

sa'nın dört bir yanına, köşklere, evlere, çeşmelere, saraylara, han ve hamamlara, oluk oluk akarlar gece gündüz.

Ünlü kaynaklar şunlar: Sobran Başı, Ardıçlı Başı, Harsud Başı, Naşi Devesi, Bellû Kaynağı, Kral Kaynağı ve daha niceleri... Gürül gürül dalarlar şehrin içine.

Kimi ılık, kimi ateş gibi, kimi öylesine soğuk ki, Ağustos sıcağında, elini soksan donar, kaskatı kalırsın. Tatlısı ayrı, kükürtlüsü ayrıdır bu suların.

Birbirinden çıkıp birbirine kavuşan sular, damarda kan misali akar, durmadan akar. Suyu kes, bitti, Bursa ölür!

"Bereketullah, demişti Kolsuz Hasan, billur su sersebil."

Çarşıda dolaşıp duruyorlardı. Hasan Çavuş önde, Sinan edeple iki adım arkada. Yolda samur kürklü bezirgânlara, Rum papazlarına, küstah sipahilere, şişman Ermeni ipek tacirlerine, dağdan, Kirazlı Yayla'dan inmiş babacan Türkmenlere rastlıyorlardı.

Öğle vakti acıkmışlar, Tophane somunu derler âlâ bir somun içine döner kebap kestirip, bir çınar dibine çökerek yemek yemişlerdi; sonra da şerbetçiye uğrayıp buz gibi birer Hasdan Bey şerbeti içmişlerdi ki dünyada eşi menendi yok.

Kolsuz Çavuş bir ara eski dost Cebeci Ahmed'e rastlamıştı, kucaklaştılar, bir duvar dibinde oturup konuştular, siyasî ahval üzerine kafa yordular.

Cebeci'ye bakılırsa –ki kulağı deliktir– Sultan şöyle dermiş: "Önce Acem'i, sonra Dulkadiroğlu'nu, arkasından Mısırlı'yı tepelerim" buyurmuş...

Bursa'ya gelişlerinde Sinan, "Namaz kılmam gerek" deyip her seferinde başka bir camiye uğruyor, caminin etrafında dola-

nıyor; taşların, çinilerin, sütunların, kubbelerin ölçeklerine dalıyor, kendinden geçiyordu. Boyut kuralları, ah boyut kurallarını anlamak, yorumlamak ne zor!

Diyecek yok, Bursa'da yaz mevsimi ayrı, kış mevsimi ayrı güzel.

Ne demişti günün birinde şair:

"Uludağ'da, zirvede kar
ve Kirazlı Yayla'da şahane ve şipşirin
yatmış uykudadır
Kırmızı kestane yaprakların üstünde ayılar."

Uludağ'ı kıskanmıştı biraz, yoksa Erciyes'ten yüksek miydi bu dağ?

Fakat Yahya Ağa, "Hayır, değil, Erciyes daha yüksek" demişti. İçi böylece biraz rahatlamıştı Sinan'ın.

Çiftliğe dönerken Yahya Ağa daha neler anlatmamıştı: "Dağların en yükseği Kaf Dağı, Hızır'dan gayri tepesine çıkmış oturmuş kimse yok, (Kalmukça hakiki adı Yıldırak'tır Kaf Dağı'nın), arkasından Elbürz Dağı ile Ak Dağ gelir, ondan sonra Toros'la Erciyes ve nihayet Uludağ, ki bu dağ Müslüman yatağı olmadan önce, Yunan ilahlarının çardağı sayılırmış eskiden. Yeryüzünde var olan yüz kırk sekiz sultanî dağın vazifesi, depremlere kilit vurmaktır. Keşiş Dağı teraziye ağırlığını koyup Bursa'yı çivilemese, ova, nah bizim, şu at arabası gibi şangur şungur titrer durur, bir tek ev ayakta kalmaz..."

Sinan, çavuşu dinlemiyor, Bursa'da gördüklerini düşünüyordu; yarı Selçuklu Orhan Bey Camii, tek şerefeli, tek minareli daha. Ulu Cami ise eski ile yeni arasında bir şey... Minberi güzel, çâr-gül, katmer-gül oymalı, oldukça aydınlık bir cami.

Yeşil Türbe başka. Sekiz köşesi şişkin kubbesi ile bambaşka bir buluş, yenilik kapısı, bir devrim. Sinan neden Yeşil Tür-

be'den bu kadar hoşlanmıştı? Yekten yükseliyordu da ondan belki. Üstelik içi dışı bir. Yarattığı dolu-boşluk bütünlüğü. Kabuk içinde yalansız mekân harika. Öz.

En yaman Selçuk camiinin cephesi bile fazla süslüydü ve arta kalan yapı ile ilgisizdi nerdeyse. Bunu yeni yeni anlıyordu Sinan.

Evet Yeşil Türbe bir başlangıç, kûfîden sülüse ya da nesihe geçiş kadar kaçınılmaz bir devrim.

Yaban kazları İznik'e doğru uzaklaşırken Yahya Ağa, "Lâ havle" diye diye atları kırbaçlayacak, gece basacaktı dünyayı.

Şaka değil üç angarya yılını sineye çekmek. Bursa'ya gidip gelmeler olmasa, belki Sinan dayanamayıp kaçacak, başına türlü belâlar açılacaktı.

Gel bakalım Sinan, damı onar, gel bakalım mermer bir yalak yont, gel bakalım yayvan basamaklı bir merdiven kur, git bakalım değirmenin tıkalı oluklarını aç, git bak bakalım ahırın kapısı kırıkmış, Allah'ın günü başka işler, başka anlamsız yorgunluklar.

Çare yok, Ocağa girmek için Yahya Ağa'nın eziyetlerine katlanılacaktı. Ne acayip yollardan geçer insanın muradı! İlerde daha nice acayip çabalar; kavga, dövüş, önce surları yık, sonra da fethedilen şehirde surları onar, yanmış sarayı ihya et, kiliseyi camiye çevir, gülle yemiş türbeyi ayağa kaldır, evet işte böyle böyle Ağa'dan Bey'e, Bey'den Paşa'ya, Paşa'dan Beylerbeyi'ne, Beylerbeyi'nden Sadrazam'a ve en sonunda Sultan'a: "Nerde, hani o Sinan, gelsin de şu işi becersin bakalım" dedirtmeye kadar deli gibi döğüş, uğraş, didin, yırtın.

Aslında yıkıntılardan bile çok şey öğrenmek mümkün. Yıkık bir duvarın, kemerin, kubbenin açıkladığı sırlar var. 1509 depreminin kalıntıları bile bir dersti. Temellerin esneklik ku-

rallarını düşünüp duruyordu Sinan. Bir han, hamam hadi neyse, ama heyula gibi ağır kocaman bir caminin yeryüzüne sağlamca oturtulması büyük marifetti. Hele zaman zaman sıtma nöbeti geçirip titreyen bu topraklarda...

Aslına bakarsanız kötü insan sayılmaz Yahya. Sık değil ama, kimi akşam, Kolsuz Hasan'la, Sinan'ı Bektaşîce demlenmeye, boğma ya da şarap içmeye çağırdığı gibi, çiftlik komşusu eski Ocak dostu İdris Ağa ile (eski sipahilerden) lenduha Kerim Bey'i davet ettiği oluyordu. Onlara Çekirge Hamamı'nda göbektaşında tanıdığı birkaç musikîşinas ahbabın çalgılarını, seslerini dinletiyordu fırsat düştükçe. Bu âlemlerde Sinan, az geride durarak mezeleri getirip götürüyor, içkisini edeple az kararda içiyordu.

Böyle gecelerde Yahya Ağa, Halep'te eski hovardalık günlerini anarak ağlamaklı oluyor, içkiyi fazla kaçırıyor. Ertesi günü surat bir karış, gel Sinan git Sinan, koş, çık, yap, götür Sinan, angarya üstüne angarya.

İkide birde ya Ağa'nın sırtı ağrıyor ya da canı sıkılıyor, tazılarını toplayıp haydi ava!

Aslında çiftliği ve çiftliğin tutmalarını, reayalarını, Ağa ile Kolsuz'dan çok Sinan idare eder olmuştu. Nerdeyse üçüncü sene doldu dolacak, Yahya Ağa biricik kızı Seher'le Sinan'ı evermeye kalkışmasın mı! Nedeni belli, böylece becerikli damadı bütün işlerin başına geçecek, kızı sürü ile oğlan çocuğu doğuracak, Ağa'nın sülâlesi böylece çoğalacak, çiftlik şenlenecekti.

Nasıl olur, mu'tik, devşirmeyi Ocağa teslim etmek zorundadır, bunun şakası yok demeyin, her şeyin kolayı var, yeter ki kesende çil altınların olsun.

Bursa Yeniçeri Ağası ile münasip şekilde anlaşıp, Kodnişan ve Övlise takımından Abdülmennan oğlu Sinan nam devşirmenin, damdan düşüp, kafasını yarıp filan gün irtihal ettiği tetkik

olunmuş, şahitler dinlenmiş, gereken mazbata yazdırılıp mühürlenmiştir... İşte bu kadar! İstanbul'da Ocak erkânı bu martavala inanmasa bile, Yahya'nın top top ipeklilerine, ipince Gördes halılarına, gümüş tepsilerine kim dayanır?

Ya Sinan ne olacaktı? Onun da kolayı var: Bursa Yeniçeri Ağası sayesinde kimlik değiştirir, Ahmet ya da Mehmet olurdu.

Kıyamet koptu, fakat Sinan bu işe yanaşmadı. Ağa'nın kızoğlan kızını değil, bin bir elden geçmiş o İstanbul denen kahpeyi istiyordu illâ... Bahtı Ocak'taydı, başka yerde değil.

Günlerce bağırdı çağırdı Ağa, ama nafile, Sinan yeniçeri olacaktı, damat değil. Ağa sonunda bıktı: "Sen bilirsin, ey aklı kıt, taş beyinli Kayserili deli, Zigetvar'da iri bir Macar domuzcusu seni şişlesin, doğrasın da görürsün gününü!"

Ve böylece Sinan, Kolsuz Hasan'dan biraz üzülerek ayrıldı. Küskün mu'tik Ağa önde, Sinan arkada Bozburun iskelesine varıp İstanbul'a gidecek bir gemi aradılar. Lodos fırtınası yüzünden üç gün üç gece boşuna beklediler kalkacak gemiyi. İskelede, kocaman dalgalar karşısında sabırsız hallerini gören alaycı Laz kaptan, bir şiir döktürmüştü şereflerine:

"Dâd elinden Boz-burun
Feryâd elinden Boz-burun
Bekleye bekleye seni
Kalmadı ağız-burun."

Havalar yatışınca İstanbul'a vardılar. Belleğindeki İstanbul'dan bile daha güzeldi İstanbul!

Ocak'ta gereken dönüş işlemleri yapıldı. Sinan'la mu'tik dargın ayrıldılar. Bu yüzdendir ki Sinan ömrü boyunca bir tek kez olsun Yahya Ağa'nın adını anmadı.

Padişah tarafından İstanbul onlara emanet, samur kürklü, yeşil, mor, sarı, ak hilatlı saray erkânı ile sabahtan toplanarak Osmanlı diyarında ve özellikle İstanbul'da olan bitenler gözden geçirilip, kararlar alınıyordu her gün. Bir taraftan Mısır seferi, beri taraftan Balkan, Akdeniz, Karadeniz hem birbirinden ayrı, hem birbirine bağlı sorunlar.

Sonunda o cin gözlü, koca burunlu eli çabuk Reis-ül-Küttab'ın hazırladığı telhisler dinlenip çeşitli düzeltmeler yapıldıktan sonra evrak mühürleniyor, titizlikle peşkire sarılıyor, mahzende saklanıyordu. Kimin ne dediği böylece belliydi Padişah sorduğunda.

Pirî Paşa'nın âdeti, öğleden sonraları Defterdar Ahmed Çelebi ile havuz başında satranç oynamak:

"Fil file bend olunca ah mat
Fil evinden tiz çek hem şah mat!"

Şah İsmail vah mat olmuş sayılabilirdi ama, Arap atlı Memlûk beylerine nah mat dedirtmek kolay değil.

Kum, sıcak, susuzluk, sıtma, bir de kılıcı keskin Arap ve Çerkez savaşçıları bir görünüp bir kaçıyorlardı çöllerde.

Acemi oğlanlıktan yeniçeriliğe geçiş çok sürmeyecekti. Savaşlarda yeniçeriler öylesine telefat veriyorlardı ki, Acemi Ocağı'ndan Yeniçeri Ocağı'na alınma ister istemez hızlanmıştı.

Hesaplarım yanlış değilse sefere çıkmadan önce Sinan epeyce bekleyecek, İstanbul'da kalacak.

Mu'tik'ten kurtulup Ocağa döner dönmez, Sinan eski yol arkadaşları Halim'le Salim'i tekrar bulunca sevinmişti. Avanoslu ikizler çok şey bellemişlerdi bu arada. Kafadar bir çavuşla birlikte, kimi gün gezip tozuyorlardı şehirde ve böylece Sinan

Ayasofya'nın içini gezebildi sonunda. Hafız Çavuş, Ayasofya'nın evveliyatını ezbere biliyordu:

"Sekiz somaki mermer sütun Yıldırak Dağı'ndan gelme, koca tahta kapı ise Nuh'un gemisinden alınma!"

Sinan, "Yıldırak Dağı'ndan nasıl getirilmiş?" diyecek olunca, Çavuş: "Sekiz sütunu sekiz bin deve sekiz ayda taşıdı" karşılığını vermişti. Akan sular durur! Ayasofya'nın mimarı iki imiş: Anthemios'la İzidor. Şu bizim Milas'tan gelme iki usta. Temeller kazılmış oturtulmuş, artık hazırlık tamam, gel gör ki, iki mimar ortadan kaybolmuş, İmparator Kostantin deliye dönmüş ama nafile, nerde saklandıkları belli değil. Böylece dönmelerini on sekiz yıl beklemek zorunda kalmış koskoca imparator. Günün birinde ortaya çıkıp demişler ki: "On sekiz yıl saklanmasaydık temeller iyice yere oturmazdı, acele işe şeytan karışır, affet bizi." Bu da yetmiyormuş gibi üç yüz bin külçe altın istemişler işi tamamlamak için. Çaresiz, Kostantin vermiş altınları. Kilise yükselmiş, sıra kubbeye gelmiş, tüyden hafif tuğlalar yaptırılmış Rodos'ta, bu sefer kubbe iki kez çökmüş! Hadi sil baştan, tam işler yoluna girecekken, sabah sabah iş başı etmeye gelmiş ustalar bir de bakmışlar ki, mabedin içi, Abisinya'da bile eşi bulunmaz kükreyen vahşi hayvanlarla, kahkahalar atan kartal iriliğinde bilinmedik kuşlarla dolu. Büyücü işi elbet. Patrik haç çıkarıp teker teker yok etmiş hepsini bir hafta boyunca dualar edip.

Sinan, Hafız Çavuş'un aktardığı rivayetlerin özünü anlıyordu, kubbeyi ve de temelleri sağlama bağlamak için kullanılacak malzemeyi iyice düşünmek lazımdı muhakkak. Halim ve Salim'le hafif tuğla yapma konusunda uzun uzun kafa yormuşlardı, aceb Avanos kili işe yarar mıydı kubbeler için?

Üç arkadaş şehirde ahbaplar edinmişlerdi yavaş yavaş. Bedestende akik taşlarına mühür kazıyan Bektaşî Hüseyin Usta'ya uğruyorlardı fırsat düştükçe. Onun yanında rastladıkları patrikhane bülbülü genç papaz Kiriakos'la tanışmışlardı. Bizans

mimarîsini iyi bildiği kadar, patrikhane kitaplığında Latince yazılı mimarî kitapları da okumuş olduğuna göre, Romalıların marifetlerini anlatabiliyordu Sinan'a. Ocak'ta bilgili insanlar eksik değil ayrıca, örneğin, Bayezid Camii'nde çalışmış ihtiyarca bir Ağadan epeyce faydalanıyordu Sinan, Halim, Salim. Hafız Ağa sayılı ustalardan biri.

Yaz sonuydu, Eski Divanhane'nin damını onarmak için deneyli bir usta istenince Ocak'tan Hafız Ağa seçilmiş ve o da yardımcı olarak yanına Sinan'ı, Salim'i ve Halim'i almıştı. Şaka değil, bir zamanlar Sultan Mehmed Han'ın tertib-i divân ettiği yerin damını onarmak! Sinan'ın dizleri biraz titriyordu orta kapıdan Saray'a girince. Kıyamet kalabalıktı Topkapı ve kapıcılar asık suratlı adamlar. Kapıcılar Kethüdası onları teker teker gözden geçirmiş, alet edevatlarını yoklamış, sonra yanlarına silahlı iki çavuş katarak Vezir Yolu'ndan iş yerine göndermişti.

Su sızıntısının kaynağını bulmak için merdiven getirtip dama çıkmışlardı. Belâ iş dam onarmak; su kurnazdır, yağmur yağınca iğne deliği küçüklüğünde bir gedik bulup döner dolaşır, damlar Sadrazam'ın burnuna, kıyamet kopar! Damda sızıntıyı boşuna aradılar bütün sabah. Acıkmışlardı. Bereket Kethüda akıl etmiş, damda çalışanlara sefertasları içinde selâtin mutfaklardan yemek göndertmişti. İndiler ve bir servi ağacının dibinde oturup yemeklerini yediler: Ekşili çorba (hafif sarmısaklı), burma piliç haşlaması ve de arkasından zerde pilav. Bir bakraç da şerbet gelmişti ahududu kokulu mu ne? Unutulmaz ziyafet! Pek âdet değildi yeniçeri ustalarına bu kadar ikram, ne var ki Kethüda, dam iyice onarılmazsa başına gelecek belâları bildiği için, ustaları kolluyordu. Divanda hele "siyah peçeli tehlikeli pencerenin" (adı öyle idi sahiden), arkasından Sultan'ın toplantıları izlediği yere maazallah su damlayacak olsa tamamdı iş!

Gerçi daha seferdeydi Yavuz Sultan Selim, ama belli olmaz, döneceği tutar birdenbire.

Sinan, damın tepesinden aşağıya baktıkça gidip gelen Sa-

ray erkânını seyrediyordu; başları üstünde titrek kuş kanatları, çeşitli tüyler, kocaman külahlar, sarıklar, başlıklar görüyordu. Yürüyüşleri de bir başka. Sanki önceden ayarlanmış, kurala bağlanmış, yapay bir edâ. Halim doğru söylemişti: "Kuyruk açmış tavus kuşu her biri."

Arada bir küçücük adımlarla dolaşan Ak ve Kara Ağalar, fesat mı fesat, dolaşıp duruyorlardı.

Güvercinlerin sık sık konduğu damda, ustaların nihayet keşfettiği bir çatlağı onarmak için daha iki üç günlük iş vardı, Allah vere de arada yağmur yağmasa. Akşam, Saray'dan çıkarken debdebeli bir zata yol verdiler. Dört yeniçerinin ortasında, burnu havada yürüyordu adam. Hafız Ağa kim olduğunu bildi:

"Sülâlesi feth-i hâkanîden berû mahremi esrar tercüman başı İskerlet Zâde... Kuş dili dahil bilmediği dil yok."

Sinan, Saray'ı gezmek istiyordu, ama ne mümkün. Uzaktan bakıyordu serpili hoş köşklere, her birini bacası sivri külâhlı birer nöbetçi asker sanırsın. Fatih kondurmuştu Yeni Saray'ı buralara. Bizans saraylarından daha yüksek ve daha zengin bir yapının yükselmesini öneren Saray erkânını terslemişti Sultan, "Olmaz, istemez, yakışmaz" demişti. Osmanlı zevkine göre konutlar sinmeliydi çevrelerine. Tepelerin, kıyıların dalgalanmalarına, kıvrımlarına uygun olarak... Salt camilerin hakkıydı yükselmek, gökyüzüne erişmek. Padişah bile olsa insanoğlu haddini bilmeliydi. Böylesi bir kara ve deniz güzelliği içinde, sarayları da, köşkleri de, evleri de ona göre alçakgönüllü tutmalı.

Evet, mimar haddini bilen adamdı. Göz kararı, ölçü duygusu, beğeni.

Kimi gün Sinan, Tahtakale'de Ayvaz Usta'nın tezgâhı önünde saatlerce durup, yaptığı fildişi kaşıkların sapının ucuna turuncu mine damlasını tam gerektiği yerde ve irilikte nasıl kondurduğunu seyreder şaşardı. Yaman bir ders! Gündelik eşya tasarımı, mimarî biçem tasarılarına yol gösteriyordu. (Tersi de doğru belki.)

Kubbenin tepesine alem yakıştırmak, bir ibrik kapağından esinlenebilirdi pekâlâ. Ustalıkta küçük, büyük boy diye bir şey yok.

Başka seferler, Hafız Ağa üç yardımcısı ile beraber zelzelenin yıkıklarını onarmaya gidiyorlardı surlara çıkıp. Ayrıca Kapalıçarşı'da daha nice duvarlar, damlar, kubbeler tamir bekliyordu ve bu sayededir ki, Sinan, Bedesten'de Hüseyin Usta ile dost olmuştu. Bedesten'in damında Halim ve Salim'le birlikte az mı çalışmıştı Sinan. Tepelere yerleşmiş kargaların her biri, sanki siyah maskeli Venedik casusu! Kargalar akşamüstleri dolaşıp kıyametleri koparıyor, sonra da bıkınca Galata Kulesi'ne doğru uçup gidiyorlardı kara kara kanatlarla.

Daha kimler yoktu Kapalıçarşı'nın damları üstünde; kargalar uzaklaştıktan sonra sıçanlar kralı denecek kadar iri bir hayvan bıyıklarını titreterek, uzun kuyruğunu sürterek ilerliyor, acelesiz durup, haşin gözleri ile şehre bakıyor, sonra Sinan'a aldırmadan başka taraflara gidiyordu.

Kimi sabah iş başı ettiklerinde, bir köşede yumulmuş, uykuya dalmış bitkin kürek kaçkınları ile karşılaşırlar ama görmezliğe gelirler. Varsın başkaları kovalasın onları, kaçabilen kaçsın.

Damda çalışırken aralarında kullandıkları sözcükler hep memleket işi; "Pişirik" dam çamuruna, "Çingeme" yontma taş arası sıvaya, "Halapa" yontulmamış yapı taşına, "İskeletin" uzun demir çiviye denir örneğin...

Ağa'dan izin isteyip aşağıya, Bedesten'e indikleri oluyordu. Arif Usta'nın yanında "vav"ları eşsiz çizen kör Hattat bulunuyorsa, söz ona göre yürütülür: "Efendim, İsa-el-Kunevî'nin enfes sülüs bir yazısını gören bendeniz..." Laf lafı açar, bir şerbet daha içilir, Arif Usta –gözünde büyüteç– kıs kıs güler, akik taşlarını kazıyıp mühürler hazırlar, yeni gelen Kiriakos'un dediko-

dularını dinler: "Geçen gün, Hattat Nurullah, kamış kalemini yontmak isterken, elindeki kalemtıraşı karnına saplamasın mı kazara!.."

"Bu yolda gazi sayılır" demişti Arif Usta kahkahalar atarak.

Dama tekrar çıktıklarında, Hafız Ağa'nın –fırsat bu fırsat– kestirdiğini fark edip alçak sesle konuşurlar, bağdaş kurup İstanbul'u seyrederlerdi.

Okmeydanı'nda talim etmedense Haliç'e giren yelkenlileri seyretmek evlâ. Ocağa dönerken boza satan Ürgüplü'den bir boza içmek de sevap!

Başka günler Haliç'te, neccarlara yüzme dersleri verilirdi. Boşuna değil, neccar dediğin deryalarla, akıntılarla, dalgalarla başa çıkmak zorunda sık sık. Akşamları Yeniçeri Ocağı, mısır kazanı gibi fıkır fıkır kaynıyordu gelen son haberlere göre.

Bin bir maceradan sonra Memlûk Tumanbay, Arap şeyhleri tarafından yakalanıp Sultan Selim'e teslim edilmiş ve 21 Rebiül-evvel 923 tarihinde darağacına çekilmiş. Böylece Sultan rahatlayıp bir ay Kahire'de konakladıktan, bu arada Nil Nehri'nin sularını ölçen ünlü "Mikyas"ı ziyaret ettikten sonra, hemen oralarda, hurma ağaçlarının altında kendine beyaz kemerli bir küçük kasr yaptırmış. Maksat, o cennet gibi yerde, üç beş gün istirahat edebilmek, yeni kararlar almak sakin kafa ile. Ama rahat yok. Deli Kansu Adil adında genç bir Memlûk, Sultan köşkünün damına sessizce tırmanıp, cibinlik altında uyuklayan Padişah'a kılıcını saplayacakken nöbetçilerin fırlaması ile yere yuvarlanmış, damdan bahçeye, ordan karanlık Nil sularına kendini atmış, yüzerek kaçmayı başarmış.

Anadolu Kazaskeri Kemal Paşa Zâde'nin ısrarı üstüne Padişah, İskenderiye'ye gitmeye nihayet razı edilebilmişti ve böylece bu limanda İstanbul Kaymakamı Pirî Paşa'ya ve toplanmış bulunan Osmanlı filosuna kavuşmuştu.

Aslına bakarsanız Hünkâr için kaptan gemisine binip, çepeçevre fırkateynler, şalopalar, brikler, korvetler, kadırgalar, baştardelerle beraber fora yelken İstanbul'a dönmek hepsinden hoş olacaktı. Ama ne gezer, Sultan taş patlasa denizden değil karadan dönmeye kararlıydı. Yeni fethedilmiş ülkelerde tekrar görünüp tedbirler alınmazsa olmaz.

Hem yedi canlı Şah İsmail yenilmiş olsa da daha nice belâlar beliriyordu ufukta.

Önce Mekke'ye, Medine'ye uğramak şarttı, Müslümanların başıydı artık. Ordan Suriye'ye geçecekti. Suriye'de orduya rastlayanlar, altın ve gümüş yüklü bin devenin geçtiğini görmüşlerdi Sultan'ın ardından.

Nihayet İstanbul'a döndüğünde onu bir dert daha bekliyordu. Venedik'le çekişmeler, bitmez tükenmez kavgalar, Edirne'de veba salgını, Rodos'a çıkma hazırlıkları, filoyu çoğaltma gayretleri...

Sultan Selim elli dokuz yaşındaydı ve dokuz yıl padişah olarak hükmetmişti, yorgun ve hasta olduğunu bilmek istemiyordu. Ecel insanı nerde bulur yakalar belli olmaz: Yavuz Sultan Selim, Çorlu civarında bir köyde ölüme yenik düştüğünde, oğlu Süleyman apar topar Manisa'dan at koşturup gelmiş, tahta oturmuştu. Babasının cenazesi kaldırıldığında, yeni padişah, kesesini yeniçerilere cömertçe açacak, Selimiye Camii'ne eklenmek üzre, merhuma bir türbe yaptıracaktı vakit kaybetmeden.

Hoşgörülü görünmek için olmalı, babası tarafından mallarına el konmuş ipek tüccarlarına bir milyon akçe tazminat öderken, beri yandan sert olmasını bilen bir hükümdar olduğunu duyurmak için Cafer adında bir serkeşi ipe çektirmişti gelir gelmez.

Büyük oyun başlayabilirdi artık. Fırsat bu fırsat, değil mi ki

küstah Macar Kralı, Sultan'ın elçisi Behram Çavuş'u öldürttü, bu cinayet cezasız kalamaz elbet. Sefere çıkış şaka değil. Baş döndürücü bir örgütlenme sorunu hareket halinde yüzbinlerce insanı yönetmek...

Bu kalabalığın içinde ilk kez sefere çıkan bir yeniçeri var: Adı Sinan.

Sultan da ilk kez büyük bir sefere çıkıyor: adı Süleyman (henüz Kanunî değil).

Süleyman önce Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa ile İpsala'ya uğrayıp, sonra da Ferhad Paşa'nın önderliğinde ilerleyen ordu ile buluşup Sabacz üstüne yürüyecekti.

İstanbul'dan ayrılırken Sinan, kendisini muhteşem bir merasimin ortasında buldu; sessiz ve kararlı binlerce asker, çeşitli silahları, çeşitli giysileri ile yola çıkmışlardı ve yürüyenlerin ayak hışırtısından, çavuşların cırlak komutalarından başka bir şey duyulmuyordu.

Yeniçerilerden sonra dolu yağıyormuşçasına sipahi atlarının bitmez tükenmez nal tıkırtıları duyuldu uzun bir süre.

Sefer-i Hümayûn geçiyor. Balkan kokuyordu ortalık. Bambaşka bir duygu. Toprak başka, taşlar başka, ağaçlar başka, anlatılması zor bir başkalık. Hızla yüründü Osmanlının eski başkenti olan Edirne'ye kadar. Sultanların, Bursa'dan sonra ve İstanbul'dan önceki sevgili şehri Edirne. Havası güzel, suyu güzel, kırları güzel Edirne'de, atmacalar kolda ava çıkmanın keyfi başka.

Kentin içinden geçtiler. İyice görememişti Sinan ama, II. Murad'ın yaptırdığı Üç Şerefeli Camii'nin ne demek istediğini hemen anladı. Burada kubbe almış yürümüş, pencereler ışığa açılmış, yeni dönemin habercisi bir yapıydı bu. (Sinan çok sevmişti Edirne'yi, fakat Selimiye'yi düşlemek için erkendi daha.)

Yanılmıyorsam ordunun geçtiği yerler Plovdiv, Sofya, Niş, Vidin olsa gerek. Doğrusunu söylemek gerekirse başlangıçta önemli bir savaş olmadı. Silindir gibi geçen güce karşı, düşmanlar kaçmaktan başka bir şey yapamıyor, insanlar, toplar, atlar, nehirleri kol kol aşıp dere-tepe-düz gidiyorlardı Belgrad'a doğru.

Derken birdenbire bahar yağmurları başladı çılgın gök gürlemeleriyle. Nehir suları öylesine kabarıp taştı ki ovalar sular altında kaldı alabildiğince.

Balkan seferleri hep böyledir, çamur deryasında bata çıka yürümek, düşmandan bin beter bir kavga. Nehirleri aşmak için beline, omzuna kadar sulara girip köprü kazıkları çakmak kolay değil ama, köprü kurulmazsa toplar nasıl geçer karşı kıyıya? Zorbelâ Belgrad civarlarına gelmişlerdi. Şehri ele geçirmekse ayrı mesele. Belgrad'ı çevirmek için önce Sabacz alındı.

Güleç Ahmed Paşa şenlik olsun diye düşman kafalarını yol boyunca kazıklara dikiyordu sıram sıram. Boşuna zahmet, Süleyman'ın tek isteği, aklı fikri, Save Nehri üstünde köprü kurmak. Dokuz gün dokuz gece boyu Sultan, köprüyü kuranların başında durdu, sabırsızlıktan dudaklarını ısıra ısıra. Düşman çeteleri saldırıp duruyordu ama sonunda sal-köprülerle karşıya geçilmiş, Belgrad kıskaca alınmıştı.

Artık yaz güneşi tepelerindeydi. Belgrad'ın surları yüksekti ve surların tepesinde Belgradlı savaşçılar kıyasıya dövüşen yiğit fedailer... Yirmi kez saldırıldı Belgrad'a, yirmi kez kan revan içinde gerilemek zorunda kalındı.

Süleyman'ın neccarları ve topçuları çeşitli marifetler icat ederek sonunda bir gedik yarıp askerlere yol açtılar ve böylece yirmi birinci saldırıda Belgrad düştü.

Ağustos sonuydu, Sultan Süleyman merasimle kente girdi

ve camiye çevrilen katedralde Cuma namazını kıldı ordu erkânı ile beraber. Sultan orduya para dağıttığı gibi surlara iki yüz topun yerleştirilmesini emretmişti o gün. Surların yıkıntılarını gözden geçiren Sultan, kıştan önce tamir edilmelerini istiyordu ve bu uğurda neccarlar ertesi günü işe başladılar.

Sultan çekip gidecekti, hem bir zaferle İstanbul'a dönmenin sevinci, hem de yeni seferlerin hazırlığı bekliyordu onu.

Sinan, Belgrad'da kaldı mı surları onaranlar arasında! Sur mimarîsi bir sanat, Osmanlı ordusunda olduğu kadar örneğin İtalyanlarda da öyle. Sinan neccar olarak sur işleriyle uğraşırken, önce Floransa'da (1528-1529) sonra da Roma'da (1546) Michelangelo istihkâmlara üçgen biçimli çıkıntılar ekliyordu... Önemli bir yenilik.

Evet, İtalya'da da mimarî ve savaş birbirine karışmıştı, Leonardo ile Michelangelo savaş teknolojisine katkıda bulundular zaman zaman.

Sinan, daha dur bakalım, genç bir usta. Kendini göstermişti Belgrad önünde, şimdi de yıkıntıları onarma işlerine girişecekti.

Belgrad, İstanbul değil elbet, ama bambaşka kiliseleri, saray ve evleri var. Çok geçmeden Belgrad tekrar canlanma yolunu tutmuştu. Sinan şehirde geziyordu sık sık. Pazar yerlerinde yeniçerilerin, kuruşu kuruşuna ödedikleri meyve, sebze, yumurta, tavuk, yağ, süt (Yarabbi, o ne güzel süt!) satın almaları köylüleri sevindirmişti. Beylerbeyinin emriydi: Her şeyin parası ödenecekti, halka eziyet yok.

Papazlar bile cesaretlenerek saklandıkları yerlerden çıkıp dolaşmaya başlamışlardı. Aslında fethedenle fethedilen genelde Balkanlıydı, pekâlâ anlaşıyorlardı çok geçmeden. Hele saçları buğday sarısı kızlar yaman ve o bakımdan Sinan şikâyetçi değildi.

Belgrad meyhanelerinde askerler bir iki bardak şaraba "Olmaz" demiyorlardı. Tüccarlar ve zanaatkârlar için en önemli sorun, İstanbul'a hattâ daha ötelere kadar mal satmalarına izin verilecek miydi? Osmanlı Ortak Pazarına girmek bir ayrıcalık.

Sinan'a kalsa, Belgrad'da kışlamak, yerli ustalar yanında kilise kubbelerinin desteklenme tekniğini öğrenmek faydalı olacaktı. Olmadı. İstanbul'dan emir gelmişti, deneyli neccarların acele dönmesi gerekti.

Sultan Süleyman'ın Belgrad'la yetinmeye niyeti yok, değil mi ki Rodos, Akdeniz'in kilit taşı, ne olursa olsun alınmalı. Mandalina kokulu Rodos'u Fatih de fethetmek istemiş, başaramamıştı.

Mısır yolunu (denizden) sağlama bağlamak için her biri şövalyeler tarafından yaptırılmış kaleleri susturup Rodos'u düşürmek gerekti.

Kubbealtı Divanında toplantı üstüne toplantı, telhis üstüne telhis yapılıyor, Rodos surlarını yarmak için yeni yöntemler aranıyordu.

Belgrad'ta uygulanan iskele ve merdiven çeşitleri, top atışları geçerli olmayacaktı surlarla çevrili istihkâmlarda.

Çeşitli milletlerden gelme şövalyelerin her biri ayrı bir belâ, ayrı bir oyun, ayrı bir savaş yöntemi getirmişti. Batı'nın tüm harb gelenekleri bu adada toplanmış, Sultan Süleyman'ın karşısına dikilmişti.

Sultan Süleyman'ın filosu artık Rodos'un karşısındaydı ama top atışları pek etkili olamıyor; her kalede acayip armalı bayraklar dalgalanıyor, başka başka dillerde bağrışmalar duyuluyordu. Haçlı Seferi artığı Fransız, Alman, İngiliz, İtalyan, İspanyol, Portekizli bu şövalyeler, hem banker hem korsandı, İsa'ya yaranacak tarafları kalmamıştı çoktan, ama savaşmasını unutmuş değiller.

Başlarında Fransa'nın Beauvais kentinden gelme Philippe de Villiers de l'Isle-Adam adında yaşlıca bir şövalye var. Belli ki işini biliyor.

Sinan ve zemberekçi arkadaşları kış boyu hazırlanan çeşitli savaş araçlarını kurup işletmekle görevli. Saldırı kuleleri, sallar ve daha nice savaş kurnazlıkları uygulanıyor ama deniz engelliyordu her şeyi.

Kimin aklına geldi bilinmez, sonunda civardaki Simi Adası'nın süngerci kızlarına başvuruldu. Maksat gece karanlığında yüze yüze kalelerin dibine varmak, sal üstünde taşınan patlayıcı maddeleri gereken noktalara takmak, uzaklaşıp patlatmaktı o koca taşları dipten.

Neden mi böyle bir serüvene razı olmuştu Simili kızlar? Şövalyelerin edepsizliğinden, haraç almalarından bıkmışlardı da ondan. Doğrusunu söylemek gerekirse, Ortodoks olan Bizanslılar, Katolik olan şövalyelerden nefret ediyorlardı. Roma Kilisesi ile Kontantiniye Kilisesi arasındaki rekabet bir yana, 1203'te Haçlı Seferi şövalyeleri, Venediklilerin yardımıyla hiç acımasız saldırmışlardı şehre. Niketas'ın: "Ey şehir, şehir! Bütün şehirlerin ışığı şehir" dediği kente giren şövalyeler, aylarca, evet aylarca şehri yağmalamışlar, kadınların ırzına geçmişler, şehre ve şehir insanlarına hayret verici bir vahşetle kıymışlardı. Aslına bakarsanız ne Hıristiyan Hıristiyana, ne Müslüman Müslümana acır.

Bizans artık kalmamıştı ama Bizans'tan kalma Hıristiyanlar unutmamışlardı şövalyelerin gaddarlığını; unutsalar bile Rodos'takilerin civar adalara ve balıkçılara çektirdikleri bile biliniyordu pekâlâ. Şövalyeler hiç değişmemişti Villehardouin'in anlattığı rezaletlerden beri, hiç.

Oysa, Osmanlılardan o kadar şikâyetçi değillerdi bölge insanları. Böylece, Simili süngerci kızların yardımını isteyen

Zemberekçi Ağa'ya olumlu cevap verilmişti, ama kızların namusu padişaha emanet! O şartla. Ne mi bekleniyordu süngerci Simi kızlarından? Dakikalarca su altında yüzmesini biliyorlardı, yunus misali hızlı ve oynak, kulelerin dibine dek yüzüp fitilli barutları yerleştirebilirler, o kaleleri kökünden sarsabilir, yıkabilirlerdi zemberekçilerle beraber. Zemberekçi yiğitlerden iyi yüzmesini bilenler, önlerinde gereken cephaneyi sal üstünde ve dalgalar arasında iterek, kızların peşinden kulelere sessizce yanaşıp hazırlıkları tamamlıyorlardı.

Birkaç gitgelden sonra, zifirî karanlık bir gecede, yeterince dalgalı bir denizde, Simili kızlarla, zemberekçiler açıkta ve dalgalar arasında bulunan kaptan gemisinden kalkarak nöbetçilere sezdirmeden görevlerini yerine getirdiler.

Sudan çıkmış sırılsıklam Simi kızları birer âfet, Afrodit heykeli, namus sözü verilmiş olmasa dayanılır gibi değil, insanı alimallah sünger ederler bir çırpıda.

Son saldırı artık başlamıştı. Topçu ateşi ile beraber, kale dipleri teker teker patlıyor, ateşler fışkırıyor, kayalar havalanıyor, gedikler açılıyordu. Rodos şövalyeleri şaşkına dönmüştü, yüzer iskelelerden sıçrayan Osmanlı yiğitleriyle boğaz boğaza kapışıyorlardı umutsuzca, artık iş işten geçmişti. Ziyade kan aktı her iki taraftan. Henüz düşmemiş kaleler vardı ama şövalyelerin en yaşlısı Fransız Kontu Philippe de Villiers de l'Isle-Adam, (bizimkiler ona hemen "Leyl-Âdem" adını takmışlardı) teslim bayrağını çekip Sultan tarafından kabul olunmayı dilemişti.

"Leyl-Âdem", Sultan Süleyman'ın önüne –iki gözü iki çeşme– varınca, eşi menendi görülmemiş iki altın nakışlı vazo sunmuş, diz çökmüş, kılıcını teslim etmiş. Bu manzara karşısında Padişah ihtiyarı yerden kaldırıp bağrına basmış, vatanına sağ salim dönmesi için gereken emirleri vermişti. Padişahın isteği üzerine yağma kısa sürdü, Padişahla beraber kaptan gemisinde bulunan canciğeri İbrahim, Rodos'un harap edilmemesini, anti-

ka dolu şövalye evlerinde bulunan kıymetli sanat eserlerinin Topkapı'ya taşınmasını istemişti.

Sinan, Rodos evlerinin içini dışını merak ediyordu. Bir ara kendini Fransız kalesinde bulmuş, kütüphaneyi aramıştı. Kitaplar raf raf, olduğu gibi duruyordu tavanlara kadar. Cildi altın nakışlı kitabın birini yeni açmıştı ki, silahşörler içeri dalıp Sinan'ı yaka paça dışarı atmışlardı, Makbul İbrahim Efendimiz geliyormuş kütüphaneyi gezmeye!

Sinan, İbrahim'i ilk kez yakından orda mı gördü? Belki de. Aslında Ağırnaslı Sinan da, Pargalı İbrahim de reaya bozması iki genç. İbrahim'in Sadrazam olmasına bir yıl kalmıştı, oysa Sinan'ın Baş Mimar olması için daha on altı yıl mı ne, beklemesi gerekti.

Ya Simi süngerci kızları? diyeceksiniz.

Rodos'ta teslim bayrağı çekildikten üç gün sonra rıhtımlara selam-dur yeniçeriler dizilir dizilmez, süngerci kızlar mavi boyalı sandallarına atlayıp küreğe asıldılar, Serasker Mustafa Paşa'nın gemisinden kırk pare top atılarak selamlandılar ve iki sıraya dizilmiş üç yüz gemilik Osmanlı filosunun arasından geçip uzaklaştılar alkışlar arasında.

Arkalarından Sultan Süleyman ferman çıkarmış, Simi halkından bundan böyle vergi alınmamasını, kiliselerine zinhar dokunulmamasını emretmişti. Kızları en çok sevindiren şey, Padişahın, onlara mahsus diktirip hediye gönderdiği şerpuşlar! Sırmalı kızıl çuha serpuşlu kızlar deli ederdi görenleri.

Padişah ve filonun büyük kısmı yelkenleri açıp gitmişti. İstanbul'da kutlanacak bir zafer daha! İstanbul, Rodos'tan gelen filoyu seyretmek için kıyılara attı kendini. Deli bir gün.

Günler hattâ yıllar çabuk geçiyordu. Siyasî haberler daima şaşırtıcı: İbrahim birdenbire Sadrazam oluvermişti, Ahmed Paşa,

Mısır'a sepetlenmiş, Sadrazam olamamanın hırsından, ortalığı birbirine katıp, kendini Sultan ilan etmişti sersem! Sürmeyecek bir saltanattı Ahmed'inki ve çok geçmeden kafası uçuruldu.

Derken, İbrahim'e sadrazamlık yetmiyormuş gibi Sultan, kız kardeşi ile evlendirmişti onu, dillere destan bir düğünden sonra.

Ahmed Paşa'nın çılgınlıkları yüzünden Mısır yatışmamıştı bir türlü. Sultanın oralarda görünmesi gerekti mutlaka. İsteksiz de olsa İstanbul'u elde tutmak için İbrahim'i geride bırakarak, Kahire'ye tek başına gitmesi gerekiyordu Padişahın. Tek başına derken bir ordu ve bir filo ile beraber elbette. Ayrıca devlet gelirlerini çoğaltmak maksadı ile bu işlerden çok iyi anlayan Defterdar İskender Çelebi'yi de katmıştı seyahate Padişah.

İlk kez Sultan'dan ayrılacak olan İbrahim, onu Büyük Ada'ya kadar uğurlamış, Çanakkale'ye yelken açtığını seyretmiş, biraz avunmak için İstanbul'a döner dönmez ava çıkmıştı.

Sultanın filosunda iki direkli bir gemideydi zemberekçi Sinan.

Rodos'u düşününce, can verenlerin iniltilerini unutup, sur içi sokakların, meydancık ve evlerin cana yakın serpilişini özlüyordu Sinan. Rodos'a giderken ya da Rodos'tan dönerken adalarda uzaktan gördüğü bembeyaz balıkçı köylerine de imreniyordu. Her şey yerli yerinde, kilise, manastır, serviler, çam ağaçları arasında evler ve limancık.

Sinan, Mısır'ı merak etmez olur mu? O ülkede akıl almaz irilikte taş mabetler olduğunu duymak başka, görmek bambaşka bir şey.

Sultan, Defterdar İskender Çelebi'yi yanına alıp yola çıkmıştı. Asık yüzlü İskender bir Osmanlı beyi. Çatı altında yetişmiş, hesabı kitabı yerinde bir kişilik. Beriki, yani İbrahim, Al-

lah'ın sevgili kulu, güzelliğine ve zekâsına fazla güveniyor. İskender'e bakılırsa, İbrahim şımarık, müsrif, yüzsüzün biri. Berikine bakılırsa, İskender küçük hesaplar içinde boğulmuş, geçmiş devrin adamı. İbrahim eski heykeller topluyor; İskender kûfî hatları, Kur'anları. İbrahim, Akdeniz türkülerini seviyor, İskender ut taksimlerini.

İbrahim'e göre devlete yücelik getiren eylemlere öncelik verilmeli, İskender'e göre devlete gelir getiren tertipler yeğlenmeli. İki ayrı insan, iki ayrı siyaset.

Kahire'ye ayak basınca Sinan, Memlûk saraylarına ve sivri kubbeli camilere fazla önem vermedi, fakat ehramlardan başlayarak Nil üstünde tapınakları görünce başı döndü. Hayranlıktan mı? Değil. Hayranlıkla karışık bir ürküntü, bir rahatsızlık.

Başı insan, vücudu hayvan, ya da tersine, vücudu insan, başı kuş heykeller vardı kumların ortasında. Fazlası ile iri ve ağır tapınaklar. Ehramları sırtında duymak ne gurur ve ne eziyetti Mısır için. Ama taşların cinsi öyle güzeldi ki, Sinan her fırsatta onları okşuyordu.

Sinan bu devâsâ işleri, kumun her an değişen dalgalarına karşı bir tepki gibi görüyordu.

Yabancı bir ölüm kavramı taşıyordu Osiris'in önerdiği ölüm yolculuğu. Kahire'de ölmek, İstanbul'da ölmekten bambaşka bir şey. Ama Nil vardı her şeyi kurtaran. Coşturucu boz bir su. Su mu zaten? Sonu gelmez hayatın tâ kendisi.

Kahire'nin insanlarını seviyor Sinan. Hele karanlık basınca daracık sokaklarda yürümek, birdenbire görülmemiş güzellikte bir esmer kadının geçtiğini seyretmek. Sinan kadınların peşinde değildi, kadınlar ona sokuluyordu hep. Aslında aklı fikri başka yerde. Küçük, ölçülü, kızıl taşlı bir yapı görünce güzel bir kadına rastlamışçasına eli ayağı kesiliyordu. Ne yaparsın, yapı çılgını doğmuştu, yapı çılgını ölecekti, çaresiz.

Ama bu arada, (hayret değil mi?) bir gün yaratacağı camilere uyacak sütunlar beğeniyordu devrik mâbetler ortasında. Kendine ne kadar güveniyordu bin bir tehlikenin ortasında! Her an bir kurşun, bir gülle, bir kılıç, bir ok, onu yeryüzünden silebilirdi ve Sinan adında bir Ağırnaslı'dan kimsenin haberi olmazdı bir daha.

Sinan, Kahire'de dolaşadursun, İbrahim kendini ikinci bir İskender-i Zülkarneyn; İskender Çelebi ise kendini ikinci bir Karun sanıyordu. Ya yeniçeri Sinan? Ortada yok bir camiye sütun seçiyor. Hadi seçti diyelim, Nil'in kenarından İstanbul'a nasıl taşınacaktı minare boyu yeşil sütunlar?

Mısır sanatçılarının, mimarlarının, taşçı ustalarının öğrettiği bir şey vardı: İnsanoğlu hesap kitapla, mantıkla, doğa kurallarını kavramakla, her şeyi, evet, yeryüzünde her şeyi yerinden oynatır, kıpırtadır pekâlâ.

Dönüş emri verilince ordu ile beraber neccarlar ve Sinan yola koyuldular tabana kuvvet. Sinan son bir kez burgu burgu İbn-Tulun minaresini ve de Nil'i seyredip, çöllere daldı. Böylece çöller aşıldı, İsa'nın, Musa'nın, Muhammed'in kutsal yurtlarından geçildi, Mekke'ye, Kâbe'ye gelip, haccedip, Medine'ye varıldı, ruh ruh yerler öpüldü, sonunda bin bir maceradan sonra Halep'e varıldı, hoşça kal Halep şehri deyip Maraş'a gidildi, Seyhan Ceyhan derken Adana karşılarına çıktı. Adana değil, toslarcasına Toros vardı karşılarında. Boydan boya arşa kadar yükselen, kanatları gergin kocaman bir kuş. Aşılır gibi değil! Öylesine erişilmez bir yaratık ki, ayağı dibinde otur ağla. Bu dağ, Anadolu yaylasını kilitlemiş. Akdeniz'den Karadeniz'e, Güney Anadolu'yu boydan boya verev kesen bu dağ, öylesine kocaman ki, belki Munzur, Palandöken, Allahüekber, Yalnızçam dağları bile Toros'un birer uzantısı sadece.

Bakakalmıştı Sinan. Demeye dili varmıyor ama Uludağ'dan, Erciyes'ten beter güzeldi Toros ejderi.

Yol boyu insanlar, ormanlar, vahşi hayvanlar, bataklıklar vardı Adana'nın düzünde.

Konakladılar, sıcaklar basmıştı. Tepesi kümbet Ulu Cami'yi görünce Sinan, bir akrabaya rastlamış gibi sevindi; Selçuk tadı taşıyordu bu Ramazanoğlu yapısı. Çarşı-pazarda rastladığı insanlar Türkmendi, Kürttü, Araptı, Ermeniydi, Süryanîydi, bir arada geçinip gidiyorlardı pekâlâ.

Bilen bilir, yaz aylarında cehennem sıcağı bastırmasa, Adana'dan iyisi yok. Şalgam suyu iç, turunç sık, tadına doyulmaz pideli kebaba parmaklarını yala.

Yazın yaylaya çıkan rahatlar, ama reaya, ırgat, maraba, yanaşma, tutma, susuzluktan kurumuş mısır koçanına döner, sapsarı hepsi, bir deri bir kemik, perişan, başlarını çevirip insana bakmazlar bile.

İlk sıcaklar toprağı yer yer çatlatmaya başlamıştı bile. Geceleri çakal inlemeleri yüzünden uyumak zor. Bir serinlik nefesi yakalamak ve sivrisinek canavarından korunmak umudu ile üç insan boyu yüksekte, kerpiç evlerin tepesinde binlerce beyaz cibinlik içinde terler insanlar. Terler, sayıklar, düş görür, sevişir. Nice düşmanı ezmiş Sultan Süleyman ordusu yenik düşecekti Adana sivrisineklerine. Suyu çekilmiş Seyhan'dan az öte bağlarda konaklamıştı yeniçeriler, sabaha kadar uyumadılar, ateşler yaktılarsa da sivrisinek bulutlarının umurunda mı?

Zemberekçi Ağa ile beraber Sinan, şafak söker sökmez Ramazanoğlu Camii'ni aradılar, rastlayınca sevindiler. Selçuk tadı taşıyordu bu sivri külâhlı, kesme taş yapı. Namaz kılıp çıktılar. Adana'nın insanları bağırgan ve coşkulu. Çoğu Türkmen, Arap, Kürt Ermenisi de kalabalık çarşıda, bir arada geçinip gidiyorlardı pekâlâ. Ağa acıkmıştı, bir aşevine girdiler, üçer bardak şalgam suyu içtiler ve turunç suyu sıkıp, âlâ bir kebapla karınlarını doyurdular. Sıcak basmıştı çok geçmeden. Yaylaya çıkanlar kurtulur, ama reayalar, marabalar, yanaşmalar susuzluktan kurumuş

mısır koçanlarına dönerler; bir deri bir kemik, pırtılar içinde aç perişan, sıtmalı, yol kenarından bakarlar geçen yeniçerilere, sipahilere, debdebeli Osmanlı ordusuna. Kimisi de başını çevirir hırsla. O gözlere bakmak zor geldi Sinan'a.

Bir Ermeni kuyumcuda Yunan'dan ya da daha eskilerden kalma, yarı insan, yarı hayvan nakışlı bir akik taşı gördü Sinan. Almak istedi, parası yetmedi ama bu sefer kuyumcu zorla hediye etti taşı Sinan'a. Ağa ile oturup, dükkânda yârenlik ettiler. Eski Roma su yollarından söz ediyordu Haçik usta, bataklıkları kurutmasını bilmişlerdi onlar... Sultan Süleyman, sulara hükmetse her şey değişebilir; Tarsus'a, Mersin'e, Silifke'ye dek bataklıklar kurutulur, her şey değişirdi. Derken bir Dede sökün etti, Bektaşîhırkası sırtında, elde teber, belde davudî sapan; hemen tekerlemeye girişti: "Aşkola abdallar!" Sonra da Ağa'ya dönüp devam etti: "Ömrün uzun olsun, kılıcın keskin, çizmen ayağından çıkmasın, düşmanın leşleri meydanda kalsın, tımarın bol olsun, âmin!"

Çaresiz elini öpmek gerekmişti. Koyu siyasî bir Dede. Nedense Venedik'i takmıştı aklına: "Frenk uyuzu gibi yapışır, kırk yılda bir barışa yanaşır, fırkateyni bol, kurnaz bir melûndur. Değil mi ki Memlûk tepelendi, artık Venedik'e dönmeli!"

Bir de Mısır'da olan biteni merak ediyordu, Memlûk belâsından kurtuldu mu dünya?

Sinan'ın taş bilgisini sezmişçesine Şam Camii'ni sordu sıkı sıkı. Kaç sütunu vardı? Ne cins? Üç minaresinin taşı? derken gideceği tuttu. "Eyvallah abdallar!" deyip dükkândan hızla çıktı, geri döndü: "Sen, dedi Sinan'a, bundan böyle Sultan'ın can evini düşün" Gidiş o gidiş... Güldüler. Haçik Usta: "Erenler böyledir, ne dedikleri anlaşılmaz, sorsan kendileri de bilmez".

Dönme vakti gelmişti, ordu akşamüstü yola çıkacaktı, sıcağın hızı biraz kesilince. Ayın ondördü olduğu için mehtapta yürümek hepsinden iyi, biraz serinler ortalık. Öyle yaptılar, o

upuzun insan şeridi Adana'dan çıktı, mataralarına su doldurup. Adana'nın kuyu suyu az çamurlu, ama bir hoş, başkası da yok zaten. Önce akşam, sonra gece birdenbire yuvarlandı ovaya Toros'un tepesinden. Yamaç dehşet verici. Ona yaklaştıkça büyüyor, dikleşiyor, üstlerine devrildi devrilecek görünüyordu. Birdenbire n'ettiyse etti, dağdan kurtulup, sini gibi bir ay fırlamıştı gökyüzüne. Toros'tan kurtulmak için olacak, dikey değil, yatay duruyordu ay yeniçerilerin tepesinde; olacak şey değil, ama öyle görünmüştü Sinan'a. Ortalık güpegündüz sanki. Karaçalılardan kanatları gürültülü topaç gibi kuşlar fırlıyordu. Ağa, "Yağlı turaç, tadına doyulmaz" demişti. Avlanmanın sırası değildi, bayır gittikçe dikleşiyor; dağ, yanmış kekik kokuyordu. Merak bu ya, mola verildiğinde, tandır gibi sımsıcak toprağa oturduktan sonra, Sinan eğilip kulağını yere dayadı. Gümbür gümbür bir nehir akıyordu yeraltında. Anlaşılan tepelerde eriyen karlar, önce şelâle halinde kayadan kayaya dökülüyor, sonra nehirler oluşturuyor, birdenbire yeraltına dalıyor, yuvarlana yuvarlana Çukurova çanağının altından geçip denize doğru akıyor, Akdeniz'e kavuşuyorlardı. Onu çoktan anlamıştı Sinan. Aslında Çukurova zar incesi toprak altında damar damar su. "Zaten serinletici su olmasa deli sıcaklarda insanlar tavada kavrulmuş soğana döner" demişti her şeyi bilen Ağa.

Ay gerilere doğru kayıp gittikçe, dağın katran karanlığı çöküyordu dünyaya. Zorlaşıyordu yürümek, yürümek değil tırmanmaktı artık dimdik taşlı yolda. Sinan gece boyunca birkaç kez ay altında ak ovaya bakmış, onu dalgalanır görmüştü. Sabaha kadar iki mola vermişlerdi, uyuyan uyuyordu biraz, lakin faydası yoktu, hiç uyumamak hepsinden iyi. Bayır bunca taşlı olmasa, artık gökyüzüne tırmanıyorlar duygusuna kapılabilirdi insan.

Uzun etmeyelim, şafak sökerken, duvara tırmanan kıvır kıvır bir yılandı uzun yürüyüşe çıkmış selâtin ordu. Tâ uzakta, güneşin ilk ışınları ile çiziliveren nehirlere baktı da Sinan, elinin sırtındaki damarlara benzetti.

Sonraları düşündüğünde, ne kadar sürmüştü yürüyüş, Po-

zantı'ya varana dek, bilemiyordu artık? Ama sonunda vardılar Pozantı'ya. Pozantı bir pencere. Yeniçeriler alabildiğince uzanan ovaya ve ayakları dibinde dolanan kartallarla, ak bulutlara bakıp şaşıyorlardı. Nasıl da tırmanmışlardı bunca dik uçurumlardan geçerek buralara kadar?

Sonrası? Sonrası bildiğiniz gibi. Yürü babam yürü, geçti Bor'un pazarı sür eşeğini Niğde'ye! Tâ Çukurova'dan beri içinde ukde kalmıştı. Kayseri'den geçileceğine göre hane halkını, hele anasını görmek nasip olacak mıydı? Ne Belgrad seferinde, ne de Rodos'ta bunca göreceği gelmemişti anasını. Oysa bu kez, "Nil ana" dendiğinde yüreği burkulmuştu hasretten, anasının kokusunu duymuştu sanki ve bu sefer, gün geçtikçe artıyordu bu istek. Babası da az mı hoş adamdı. Biraz tembeldi belki, ama canı isteyince tıkır tıkır taş nakşeder yontardı, Selçuk tadında. Bir de kavgacı mı kavgacı. Mennanoğlu bir seferinde papaza kızmış, Müslüman etmeye ahdetmişti sülâlesini.

Sıkıntı basıyordu sık sık ve Ağa –ince adam– Sinan'ın iç çekme nedenini anlamış, "Merak etme Ağırnaslı, duyarlar gelirler Kayseri'ye" demişti.

"Peki ama harman yerinde bir buğday tanesini bulmak, beni bulmaktan kolay, yüz bin insan içinde Sinan kulunu nasıl seçip görürler?"

"Analar bulur" demişti Ağa ve dediği doğru çıktı. Ölüm döşeğinde bile o sevinci unutmamıştı Koca Sinan, buluşmayı anımsayıp biraz kolaylamıştı göçüp gitme demine eriştiğinde.

Dönüşte bildiği yerler, toy gençlikte geçtiği yerler, yürüdüğü bozkırlar, Engürüler, Bolular... Ama bu sefer bambaşkaydı, nerden geldiğini nereye gittiğini biliyordu. Her şey, hem aynı, hem bambaşka; yol boyunca kaç kez aşındırıp, delip değiştirdiği çizmelerini çıkarınca, İznik Gölü'nde ayakları yıkayıp ovaladıktan sonra tabanlarına bakmış, "Kaptan-ı derya haritasına dönmüş fukara ayaklarım" deyivermişti yüksek sesle. Etrafın-

dakiler gülmüştü. "Ha, göster bakalım senin ayak tabanında Macar illerini, Rodos'u, İstanbul'u, Kahire çöllerini" demişti Boşnak'ın biri!

Üsküdar'a varınca sefer bitti. İstanbul'u görünce karşısında Sinan, farkına vardı ki, anasını görmüşçesine bir sevinç patlak verdi bağrında.

Sadrazam Makbul İbrahim, sanki Sultan'ın ikizi, şahane karşılandı tüm filo fora sancak; yer yerinden, deniz denizinden oynadı, Galata Kulesi diz çöktü, Ayasofya minarelerini oynattı, Boğaziçi sularını yutkundu dense yeridir...

Sultan Süleyman'ın kuşla balık arası upuzun kayığı Üsküdar'a yanaşıp iki arkadaş kucaklaşınca, kırk mı, kırk kere kırk mı, pare top atıldı. Kentin tüm kuşları havalandı birdenbire. Karadenizden gelen bir uskumru akını coşkudan karaya vurdu, fakir fukara doydu Hükümdara dualar edip.

Dillere destan öyle bir sefer dönüşü oldu ki tevatür!

"Sinan'ın Ağırnas'ta doğup devşirilmesi, İstanbul'a gelmesi, bin bir serüvenden ve savaştan sonra, Süleymaniye'yi, Selimiye'yi gökyüzüne nakşetmesi, bir su damlasının gökyüzünden kopup belirli bir noktaya düşmesi kadar kaçınılmaz mıydı? Belki Sinan rastlantıya inanmıyordu ama, rastlantı Sinan'a muhakkak inanmıştı..."

Mimar Sinan'ın doğduğu, çocukluğunu yaşadığı topraklara yaklaşık 450 yıl sonra sürgün giden Abidin Dino, orada "Süleymaniye'nin henüz boy vermediği çağı" düşler: "Orta Anadolu'da bir köylü çocuk çamura bata çıka yürüyordu. Talas'ın bağları geride kalmış, Sinan, Derindere'ye yol almıştı. Aklından Hond medresesinin kapı nakışlarını geçiriyordu. Bir gün, acep, daha iyisini yapabilir miydi? Niçin yapmasın, taş olduktan sonra her şey yapılır!"

Abidin Dino'nun düşsel bir yaşamöykusü niteliğindeki *Sinan*'ı, Anadolu topraklarında boy atmış ozanlara, mimarlara, âşıklara büyük ilgi duymuş, yazılarında onları anmış, resimlerinde onlardan devraldığı özü yansıtmış usta bir sanatçının, bir diğer ustaya selamı..

ISBN 975-08-0025-7

